Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Social- og sundhedsmæssige forsøg

Jørgen Bruun Pedersen

Gammel og aktiv i Viborg

– En rapport om selvaktiviserende studiekredsarbejde

Komiteen for Sundhedsoplysning

Social- og
sundhedsmæssige
forsøg

Jørgen Bruun Pedersen

Gammel og aktiv i Viborg

– *En rapport om selvaktiviserende studiekredsarbejde*

38.600388
GAMMEL OG AKTIV I VIBORG : BRUUN PEDERSEN, JØRGEN
30-05-95 : Ansvar LH
Udskrevet af amf

Komiteen for Sundhedsoplysning

Gammel og aktiv i Viborg
– En rapport om selvaktiviserende studiekredsarbejde

© Komiteen for Sundhedsoplysning
1. udgave 1988

Manus: Cand. psych. Jørgen Bruun Pedersen
Fotos: Preben Baltzer (s. 11), Ole Lind (s. 19),
Kjeld Hansen (s. 25), Jo Selsing (forside, s. 21)
Tilrettelæggelse: Mette & Eric Mourier
Tryk: a/s N. Olaf Møller
ISBN 87-88822-508

Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af denne bog eller dele deraf må kun ske efter aftale med Komiteen for Sundhedsoplysning.

Bogen kan købes hos:

Komiteen for Sundhedsoplysning
Strandboulevarden 33
2100 København Ø
Tlf. 01 26 54 00

Forord

Komiteen for Sundhedsoplysning har med interesse fulgt udviklingen af de lokale ældreaktiviteter, som opstod i Viborg i 1974 på baggrund af undervisningstilbud i aftenskoleregi.

Komiteen tog i 1983 initiativ til at få foretaget en beskrivelse og evaluering af opståelsen og forløbet af disse aktiviteter.

Antoniusfonden bevilgede midler til formålet, og Komiteen bad i 1986 lektor, cand. psych. Jørgen Bruun Pedersen, Roskilde Universitet, om at forestå evalueringen. Der blev nedsat en arbejdsgruppe bestående af ergoterapeut Ulla Brita Gregersen, lektor, cand. psych. Knud Erik Sabroe (repræsentant for Antoniusfonden) og cand. psych. H. C. Rasmussen (daværende kontorchef i Socialstyrelsen) til at følge projektet.

Den foreliggende beskrivelse og evaluering af Viborg-aktiviteterne belyser et af de mest spændende sundhedspædagogiske forløb indenfor ældreområdet.

Bogen vil være velegnet som undervisningsmateriale og planlægningsgrundlag for tilsvarende aktiviteter andre steder i Danmark.

Komiteen for Sundhedsoplysning

Indholdsfortegnelse

Indledning ... **7**

Tiden og stedet ... **9**
Befolkningen ... 9
Velfærdssamfundet ... 10
Voksenundervisningen ... 10
Lokalsamfundet ... 10

Deltagerne ... **12**
Alder ... 12
Tilslutningen ... 12
Familieforhold ... 13
Hvad får kvinderne til at melde sig? ... 13
Hvad får mændene til at melde sig? ... 14
Hvorfor kommer der ikke flere mænd? ... 14
Økonomi og bolig ... 15
Helbred ... 15
Skolegang og uddannelse ... 16
Interesser og aktiviteter ... 16

Målet ... **18**
Det officielle mål ... 18
Den skjulte læreplan ... 18
Aldersoplevelsen ... 20
Affaldsholdningen ... 20
Omsorgsholdningen ... 22
Bevidstgørelse ... 22
Tro på egen værdi ... 23
Socialt netværk ... 23

De enkelte møder ... **24**
Et arbejdsmøde ... 24
Starten ... 27
Det første møde ... 31

Emner ... **32**
Relevant og interessant ... 32
Alle kan bidrage ... 32
Emnekatalog ... 34

Ekskursioner og studierejser ... **36**
Korte ture ... 36
Praktiske forhold ... 37
Udlandsrejser ... 37

Projekter ... **38**
Offentligt debatindlæg ... 38
Ressourcepersoner ... 39
Debatmateriale ... 41
Informationsarbejde ... 41
Avisartikel om lysbilledserien ... 41
Samarbejde mellem hold ... 41

Udbyttet af undervisningen ... **43**
Praktiske og økonomiske forhold ... 43
Det vigtigste ... 44
Virkningen i dagligdagen ... 45

Underviseren ... **47**
Følelsesmæssige bånd ... 47
Rolle og funktion ... 47
Sæsonplanlægning ... 48
Dirigent ... 48
Inspirator ... 48
Særlige kvalifikationer ... 49

Økonomiske og praktiske forhold ... **50**
Forskellig pris ... 50
Kaffe- og blomsterkasse ... 50
Pengeindsamling ... 50
Lokaler ... 51
Referater ... 51
Tidsmæssig placering ... 51
Deltagerantal ... 52

Det lokale samarbejde ... **52**
Omsorgsarbejdet ... 52
Dagcentre ... 52
Pensionistforeninger ... 53
Kommunen ... 53

Studiekreds på dagcenter ... **55**
Opsøgende arbejde ... 55
Indholdet ... 55

Frigørende undervisning ... **57**
Nyere pædagogik ... 57
Paolo Freire ... 57
Ikke abstrakt - ikke for tæt på ... 58

Litteratur ... **59**

Indledning

En tidlig onsdag eftermiddag i begyndelsen af september 1974 var en ældre mand på vej fra Viborgs opland og ind mod byens centralbibliotek, spændt på hvad det i grunden var, han skulle i gang med. Han havde for nogen tid siden meldt sig til en studiekreds for ældre, som var omtalt i LOFs kursusprogram, og som nu skulle starte.

I grunden havde han først og fremmest meldt sig, fordi han følte, at han havde brug for at lære noget mere af de helt grundlæggende ting indenfor dansk og regning. I hans barndom var skolegangen ikke blevet til mere end fem år i den stråtækte, og arbejdet med at skabe sig en tilværelse som statshusmand havde ikke levnet megen tid til deltagelse i undervisning.

Men han var også blevet fanget af titlen på studiekredsen. Den lød som en meget aktuel opfordring: Livet som pensionist - meningsfuld tilværelse eller tomgang?

Det er sådan et spørgsmål, man let kommer til at stille sig selv, når man er blevet alene efter mange års ægteskab, og det var netop hans situation.

Omtrent samtidig var den, der skulle stå for undervisningen, på vej samme sted hen. Også hun var spændt på, hvad der skulle ske, for det havde hun aldrig prøvet før. Ganske vist havde hun lang erfaring med undervisning af voksne i aftenskolen, men dette var dog noget helt andet. Det var simpelthen første gang, hun skulle undervise en gruppe voksne, der alle sammen for alderens skyld kunne være hendes egne forældre.

Da hun nåede frem til biblioteket, gik den første deltager allerede og ventede, og inden længe dukkede flere ældre op og spurgte om vej frem til det lokale, hvor det hele skulle foregå, og hvor den lille gruppe snart efter var i gang med at præsentere sig for hinanden.

Det var et vigtigt møde for alle, dette første af en årelang række. Den pensionerede statshusmand kan endnu mere end ti år senere tydeligt huske sit første indtryk af underviseren - en smilende dame med en masse krøller i håret - men hvor betydningsfuldt det var, blev nok først efterhånden klart for ham.

"Vi har lært og lært, men det er på en hel anden måde, end jeg havde tænkt det", fortæller han i dag, "min alderdom er blevet så indholdsrig og oplevelsesrig, som jeg ikke havde troet det muligt".

Den første studiekreds blev til flere, og tilstrømningen af interesserede ældre blev snart så stor, at én studiekredsleder ikke var nok.

Ulla Brita Gregersen, som ledede den første studiekreds, blev suppleret med Benedicte Ehlers, og her midt i firserne er endnu en underviser, Linda Thanild, gået ind i arbejdet.

Studiekredsene blev udgangspunkt for en række udadvendte aktiviteter, og "Viborgpensionisterne" blev også udenfor lokalområdet kendt som grupper af ældre, der havde forstået at udnytte fritidslovens muligheder på en helt anden måde end tidligere set. Eksemplet har inspireret til dannelse af tilsvarende studiekredse for æl-

dre andre steder i landet, og også her med stor succes.

Formålet med dette skrift er at give en beskrivelse af den studiekredsvirksomhed, som er foregået og stadig foregår blandt ældre i Viborg, og at fremlægge nogle af de overvejelser, som dukker op, når man som udenforstående iagttager prøver at finde frem til, hvad der er karakteristisk ved denne ældrepædagogiske virksomhed.

Forhåbentlig kan en sådan beskrivelse bidrage til, at personer eller grupper, som kunne tænke sig at starte noget tilsvarende andetsteds, kan drage nytte af nogle af de erfaringer, der er samlet i Viborg.

De følgende afsnit er baseret på oplysninger, der er hentet mange steder fra. Først og fremmest er der trukket på de to studiekredsledere, der har længst erfaring med arbejdet, men også fra deltagerne på deres hold er der hentet mange oplysninger.

Desuden bygger fremstillingen på de indtryk, det har givet, at være observatør ved møder i forskellige af studiegrupperne i 1986, og på samtaler med andre, der på en eller anden måde har været involveret i arbejdet.

For at supplere disse iagttagelser og samtaler blev der sendt et spørgeskema til de ældre i Viborg, som havde deltaget i undervisningen siden 1980, og det har givet et indtryk af, hvilke forudsætninger der er til stede hos ældre, der melder sig til sådanne studiekredse.

Endelig er der hentet mangt og meget fra konferencerapporter, avisartikler, ugeblade og andre publikationer, hvori studiekredsvirksomheden er omtalt, og fra de rapporter og produktioner, som de ældre selv har fremstillet.

I teksten anføres en række citater, som stammer fra samtaler, båndudskrifter, artikler o.lign. fra kvindelige (K) og mandlige (M) deltagere, fra underviserne (Uv) og fra ledere og personale i kommunens omsorgsarbejde(O).

Spørgeskemaer udsendtes til alle, som siden 1980 har deltaget i studiekredsarbejdet én eller flere sæsoner. Af de 326 udsendte skemaer blev 139 returneret i udfyldt stand, og alle på nær 3 kom fra ældre, som har deltaget i studiekredsene den sidste sæson. Der deltog ialt 201 ældre, og 68% af dem har således besvaret spørgsmålene.

Tiden og stedet

Fra et enkelt hold med 15 deltagere til en halv snes hold med godt 200 deltagere. Det kan man vist uden overdrivelse kalde for en succes.

Og hvad er så forklaringen på, at det er gået sådan?

Hvorfor dukker der selvstyrende studiekredse for ældre op på denne tid og dette sted?

Befolkningen

Skal vi have den fulde forklaring, må vi trække trådene langt bagud og beskæftige os med en udvikling, der ligger en menneskealder forud for Viborggruppernes start. På det mere overordnede plan hænger det nemlig sammen med den generelle samfundsmæssige og befolkningsmæssige udvikling i Danmark op gennem dette århundrede.

Deltagerne i studiekredsene har jo gjort det meste af udviklingen med, og de forandringer, der er sket i samfundet, har været med til at forme deres tilværelse og gøre dem til de mennesker, de er i dag.

Det drejer sig bl.a. om de forandringer, der er sket med befolkningssammensætningen.

Da deltagerne var børn, levede de i et samfund, der var domineret af de yngre og yngste årgange. Der var mange børn i de fleste familier, men der var også i mange familier børn, der døde i de første leveår eller senere bukkede under for infektionssygdomme i de unge år.

Ældre mennesker var der selvfølgelig også i samfundet dengang, men dels var der ikke så mange af dem (6% over 65-årige i 1901 mod 13% i 1983), og dels gjorde de sig ikke bemærket i særlig grad. Når man nåede frem til de ældre år, var man i reglen godt nedslidt og ikke sjældent plaget af sygdom og svagelighed. I hvert fald, hvis man tilhørte den brede befolkning – og det gjorde jo de fleste.

I deltagernes levetid er der også sket en række store samfundsmæssige forandringer, som har flyttet rundt på befolkningen. I

deltagernes barndom var en stor del af befolkningen bosat i landdistrikter, men de voksede op som den generation, der i stort tal flyttede ind til byerne. (Endnu i 1921 boede 46% i landdistrikter, men i 1981 er andelen sunket til 16%).

Byerne voksede, og når landmanden blev ældre og ikke længere kunne drive gården, blev han nu ikke længere boende i aftægtshuset lige ved siden af. Han flyttede ind til byen - eller hans enke gjorde, når han var død. For inde i provinsbyen boede nu de voksne børn.

Velfærdssamfundet

I takt med disse ændringer i samfundsstrukturen udvikledes det velfærdssamfund, vi kender i dag. Socialreformen i trediverne ændrede afgørende på forholdet mellem borger og samfund - hjælp i alderdom og nødsituationer var ikke mere noget, der automatisk stemplede en som en andenklasses borger. Mekanisering og teknificering på arbejdspladser og i hjemmet medførte, at meget af det hårde, nedslidende arbejde forsvandt, almindelige mennesker fik ret til ferie, boligforholdene blev forbedrede, sundhedstilstanden i befolkningen som helhed blev hævet osv. osv.

Alt dette betød tilsammen, at de mennesker, der gennem den sidste snes år er gledet over i de ældres rækker, på mange måder adskiller sig fra de tidligere generationer af ældre.

Og så er de først og fremmest blevet mange. Væksten i antallet af ældre over 60 år blev i perioden fra 1960-80 næsten 300.000 og oversteg dermed langt, hvad man havde forestillet sig blot få år tilbage. De ældre er nu blevet synliggjort i samfundet som aldrig før.

Voksenundervisningen

En anden forudsætning for studiekredsenes oprettelse er den danske tradition for, hvorledes tilbud på voksenundervisningsområdet sker.

Gennem fritidsloven er der sikret mulighed for etablering af undervisningstilbud i så at sige alle emner, blot der kan skaffes deltagere og lærerkræfter nok. Og denne form for voksenundervisning er aldrig blevet overtaget af statslige instanser eller professionaliseret. Der er i Grundtvigs fædreland lagt op til, at alle i princippet kan tage initiativ til at oprette f.eks. studiekredse, og der kræves ikke nogen bestemt faglig uddannelse af læreren. Man underviser i det, man interesserer sig for og ved noget om.

I praksis har der udviklet sig en række oplysningsforbund, som regel flere i hver kommune, og det betyder konkurrence om emner og fag, deltagere og lærerkræfter.

Det er vigtigt at have antennerne ude og opfange signaler fra lokalsamfundet om, hvilke tilbud der er behov for.

Lokalsamfundet

Viborg afspejler som lokalsamfund den generelle udvikling i landet. Byen er vokset støt gennem hele dette århundrede fra ca. 10.000 til de nuværende knap 40.000.

Omkring 7.600 af viborgenserne er 60 år og derover, så der er en stor gruppe af ældre som potentielle deltagere i de tilbud om frivillig voksenundervisning, som præsenteres hvert år. I den henseende er der ikke forskel på Viborg og så mange andre danske provinsbyer.

Vil vi derfor spørge, hvorfor det netop blev Viborg, som først lagde

ud, må svaret hentes i nogle konkrete lokale forhold og mennesker.

I Viborg by havde en diakonisse, søster Marie, virket gennem en årrække blandt kommunens ældre. Det var naturligt nok de ældre med sygdomme og problemer, der i første omgang havde været hendes arbejdsområde.

Som tiden gik, blev hun imidlertid opmærksom på, at der rundt omkring i kommunen sad mange ældre, som ikke fejlede noget, og som klarede sig selv, men som savnede nogle aktivitetsmuligheder. De var simpelthen en overset generation, og de blev let isoleret og berøvet muligheden for at skabe nye sociale kontakter, når de gamle venner faldt bort. Hun fandt, at der var behov for, at der blev gjort noget for denne gruppe ældre, og det gjorde hun lederen af LOF i Viborg, Tage Døssing, opmærksom på.

Tage Døssing havde blik for, at der her var et udækket undervisningsbehov, og han mente også i sin lærerstab at have en underviser, der kunne være interesseret i at arbejde med ældre deltagere.

Han henvendte sig derfor til ergoterapeut Ulla Brita Gregersen, og da hun erklærede sig villig til at gå

ind i arbejdet, blev den første studiekreds annonceret i LOFs katalog.

I første omgang blev der med nød og næppe tilstrækkelig tilslutning til, at der kunne startes et enkelt hold, men allerede næste sæson, blev der oprettet flere.

Interessen voksede stærkt, og der oprettedes nu studiekredse både i Viborg og i de tilgrænsende områder, og Benedicte Ehlers blev opfordret til at gå ind i arbejdet.

Den succes, der kan noteres med studiekredsene i Viborg, skyldes altså et samspil af flere faktorer: det rigtige tilbud kom på det rigtige tidspunkt, og de rigtige lærerkræfter var til stede.

Deltagerne

Hvad er det så for mennesker, der melder sig til studiekredsene? Er det et særligt aktivt udsnit af pensionisterne i Viborg, eller er det de bedst uddannede af de ældre? Står vi med en gruppe af eliteældre – eller er de udtryk for et almindeligt udsnit af den lokale ældrebefolkning?

Af deltagerne i den første studiekreds er der nu kun et par stykker tilbage. Resten er enten døde eller ophørt pga. sygdom, så der kan ikke hentes mange oplysninger om pionergruppens forudsætninger. Men om de ældre, der har deltaget én eller flere gange i studiekredsene fra 1980 og fremefter, kan der hentes oplysninger fra besvarelserne på det spørgeskema, der blev udsendt til dem i sommeren 1986.

En opgørelse over antallet af deltagere i den periode viste, at der figurerede knap 750 pensionister på deltagerlisterne, men for halvdelens vedkommende var der tale om gengangere på holdene. Man er meget trofast, når man er startet, og kommer igen år efter år.

Det billede af deltagerforudsætningerne, der her tegner sig, vil formentlig svare til det, man også andre steder i landet vil møde, hvis man starter noget tilsvarende.

Alder

De fleste deltagere melder sig, når de aldersmæssigt befinder sig i slutningen af 60-erne, men aldersvariationen ved første tilmelding er meget stor.

Enkelte deltagere starter allerede, når de er i halvtredserne, og andre kommer først, når de har passeret de 80 år. Den gennemsnitlige startalder for de sidste fem år er knap 68 år.

Hvor gammel er man, når man melder sig første gang?

	Antal	%
50 - 54 år	2	1
55 - 59 år	8	6
60 - 64 år	30	21
65 - 69 år	51	36
70 - 74 år	28	20
75 - 79 år	18	13
80 - 84 år	2	1
85 - 89 år	1	1

De hold, som i øjeblikket er i gang, har en gennemsnitsalder på knap 72 år – den yngste er 58, og den ældste er 87 år.

Et undervisningstilbud, der henvender sig til ældre, får altså ikke blot tilslutning fra en enkelt generation eller en gruppe, som man på anden vis kan forudsætte er homogen.

På det enkelte hold kan der derfor meget vel (for alderens skyld) sidde deltagere sammen med deres endnu ældre forældre.

Udtalelser fra "yngre" deltagere viser da også, at de oplever denne aldersspredning. En af de efterlønsmodtagere, som er på holdene, angiver således som en af sine grunde til at komme, at han får utrolig meget ud af at være sammen med disse "gamle" mennesker og lære af deres erfaringer.

Tilslutningen

I Viborg bor der nu ca. 7.600 mænd og kvinder over 60 år. Af dem er 56% kvinder og 44%

mænd - altså det overtal af kvinder, som vi finder i ældregrupper overalt i samfundet.

I studiekredsene deltog der i sidste sæson (85/86) godt 200 ældre, og heraf var de 79% kvinder og 21% mænd. Altså også et overtal af kvinder, men det er påfaldende, at kvindeoverskuddet er betydeligt større, end det er i lokalsamfundet iøvrigt.

Studiekredsene tiltrækker ca. 3% af samtlige ældre i Viborg kommune, men der optræder kun 1% af mændene fra disse aldersgrupper mod 4% af kvinderne.

Studiekredsene synes altså at appellere mere til ældre kvinder end til ældre mænd. Årsagen til dette kan findes i en række forskelle på de to køns tilværelse som ældre, og i de forskellige rollemønstre som hører til de to køn.

Familieforhold

Der er en markant forskel på de to køns familiære stilling. Mens 3/4 af mændene er gift, gælder det kun 1/3 af de kvindelige deltagere. Til gengæld er mere end halvdelen af de deltagende kvinder enker, mens enkemændene kun udgør 1/6 af de deltagende mænd.

Hvor mange mænd og kvinder har deltaget i studiekreds i perioden 1981-1986?

	N	%
Kvinder	575	77
Mænd	170	23
Total	745	100

Hvor mange mænd og kvinder over 60 år bor i Viborg kommune 1/1 1985

	N	%
Kvinder	4346	56
Mænd	3322	44
Total	7668	100

Hvorledes er den familiære situation for de ældre, der besvarer spørgeskemaet?

	Kvinder		*Mænd*	
	N	%	*N*	%
Gift	35	32	26	74
Ugift	6	6	1	3
Samlever	1	1	0	0
Skilt	4	4	2	6
Enke	63	58		
Enkemand			6	17

Det er nærliggende at tænke sig, at motiveringen for at melde sig til undervisning vil stige, når man er blevet alene. Der opstår et mærkbart behov for at komme ud blandt andre mennesker, og studiekredsene er et af de tilbud, der melder sig.

Det vil i sig selv betyde, at kvinder vil melde sig i større antal end mændene.

Hvad får kvinderne til at melde sig?

K: - Da min mand døde, følte jeg mig meget rastløs og ensom, og da jeg altid har været meget aktiv og udadvendt, var jeg overbevist om, at her kunne jeg finde et ståsted.

K: - Jeg var blevet alene, og jeg duer ikke til at være alene. Så jeg havde brug for at komme ud blandt andre.

K: - Jeg havde haft flere store sorger og var kørt helt ned, men ved min datters hjælp og to gode venner, som er på holdet, kom jeg op at stå igen.

K: - Efter pludselig at have mistet min mand, måtte jeg ud mellem andre mennesker. Jeg havde drevet forretning i mange år og var vant til at tale med mange mennesker.

K: - Min mand døde på statshospitalet efter nogle skrækkelige år, og jeg røg faktisk helt

ned i kælderen og lukkede mig inde og havde så ondt af mig selv. Så så jeg programmet i avisen og så sprang jeg til og meldte mig.

Men forklaringen er nok ikke udtømt med det. Når man ser på, hvornår enker og enkemænd melder sig til undervisning, er der også en forskel at spore.

Af de 63 enker, der optræder i undersøgelsen, har de 22 været enker i 10 år eller længere, og de har altså oplevet en enetilværelse, også før de trådte ind i de ældres rækker. Deres motivation for at deltage kan altså ikke være direkte udsprunget af deres alenesituation. Men de kvinder, der er blevet enker som ældre, har for de flestes vedkommende meldt sig, netop fordi de følte, at de havde brug for at komme ud af ensomheden. Halvdelen af disse enker er da også i gang senest to år efter mandens død.

Enkemændene optræder i meget mindre antal i undersøgelsen, og derfor må man naturligvis være varsom med at fortolke resultaterne alt for firkantet. Men det er måske alligevel karakteristisk, at af de 66 enkemænd melder de 5 sig først fire år eller endnu længere efter, at hustruen er død.

Hvad får mændene til at melde sig?

M: - Fordi jeg stadig ønskede at udvide min horisont, trods det, at jeg var blevet pensionist.

M: - Jeg ville gerne prøve noget nyt. Jeg havde brug for at træffe nye mennesker, og så blev jeg overtalt af nogen, der mente, at det måtte være noget for mig.

M: - Min kone havde lyst, men jeg vidste ikke rigtig. Så sagde hun, at hvis du ikke vil med, så går jeg alene. Så meldte jeg mig også.

M: - Jeg havde været enkemand i nogle år, og jeg tror nok, at jeg hængte for meget på børnene. Det følte jeg i hvert fald, og så fik jeg øje på dette her LOF program.

M: - Jeg var invalideret og kunne ikke rigtig komme i gang med noget. Så havde jeg nogle bekendte, som var kommet med, og de mente, at det måtte være noget for mig.

Når deltagerne spørges om, hvad der var den helt direkte årsag til, at de meldte sig første gang, giver de i reglen flere grunde. 11% af kvinderne og 16% af mændene opgiver som én af grundene, at de er blevet overtalt af nogen, der mente, at studiekredsen måtte være noget for dem.

Flere mænd end kvinder angiver, at den direkte årsag var, at man havde brug for at lære noget nyt, mens flere kvinder (30%) end mænd (23%) peger på, at de først og fremmest havde brug for at træffe nye mennesker.

Disse besvarelsesmønstre set i sammenhæng kunne tyde på, at mænd - i hvert fald i denne generation - vil være mere tilbageholdende med at søge hjælp fra andre, når der er personlige problemer. En mand skal kunne klare sig selv og ikke vise behov for, at andre støtter ham.

Kvinder er ikke så reserverede i krisesituationer. Det hører mere med til kvindenormer, at man støtter sig til andre, når der opstår kriser, f.eks. i forbindelse med dødsfald og ensomhedsoplevelser.

Hvorfor kommer der ikke flere mænd?

M: - Når jeg snakker med andre mænd om det, vi laver, så

kommer der tit en reaktion i retning af Vorherrebevares, det er i hvert fald ikke mig, det der. Det er, som om de føler sig mere overlegne end kvinderne. De skal vise, at de kan klare sig selv.

Uv: - En af de mænd, jeg talte med, erklærede, at det der med at mødes og tage på ture, det var nu ikke hans kop the. Men så så han jo, at der var nogle mænd med på holdet, og så kom han. Jeg tror, at det var de mange kvinder, der skræmte. Men det er i det hele taget typisk, at mændene kommer listende bagefter.

M: - Jeg ringede og hørte, om der var plads. Men så skulle jeg være den ene mand på holdet, og det var jeg lidt bange for. Men så blev jeg flyttet over på det hold her, og det er jeg godt tilfreds med.

Er denne fortolkning rigtig, betyder det, at der nok er et behov for et mere direkte opsøgende arbejde omkring ældre mænd, der er blevet alene. De kan have brug for en direkte tilskyndelse til at melde sig.

I besvarelserne kan man se, at det faktisk også er tilfældet, at en del af mændene er blevet tilskyndet direkte og kraftigt, før de har meldt sig som deltagere. Det kan enten være andre deltagere, naboer, venner og bekendte eller deres børn. Underviserne er også selv gået direkte ind i et sådant opsøgende arbejde, hvis deltagerne på holdet har haft kendskab til en ældre mand, der kunne have brug for hjælp til at komme ud af sin ensomhed.

Økonomi og bolig

Deltagerne synes ikke m.h.t. de materielle forhold at adskille sig fra de hjemmeboende ældre i Viborg generelt.

Hvilken form for indtægt har deltagerne?

	Kvinder		*Mænd*	
	N	*%*	*N*	*%*
Folkepension	64	59	21	60
Folkepension + lidt rentepenge	10	9	5	14
Tjenestemandspension	12	11	4	11
Førtidspension/ efterløn	20	18	4	11
Invalidepension	3	3	1	3

Hvor bor deltagerne?

	Kvinder		*Mænd*	
	N	*%*	*N*	*%*
Til leje	42	39	7	20
Eget hus	54	50	26	74
Ejerlejlighed/ Andelslejlighed	8	7	2	6
Ældrebolig	5	5	0	0

Flertallet har folkepensionen - eventuelt suppleret med lidt rentepenge - som grundlag for deres tilværelse, og flertallet bor i egen bolig.

Helbred

Når der spørges efter deltagernes vurdering af deres eget helbred, svarer flertallet, at det er nogenlunde som andres eller eventuelt

Hvordan vurderer deltagerne deres helbred, når de sammenligner med deres jævnaldrendes?

	Kvinder		*Mænd*	
	N	*%*	*N*	*%*
Bedre	23	21	9	26
Nogenlunde som andres	78	72	24	69
Dårligere end de flestes	8	7	2	6

lidt bedre. Det er svar, som svarer til dem, man får fra hjemmeboende ældre i almindelighed.

En mindre gruppe (6-7%) vurderer dog deres helbred til at være dårligere end de flestes.

Skolegang og uddannelse

Også når det gælder den grundlæggende skolegang, er deltagernes besvarelse på linie med det, der i almindelighed gælder for deres generation. Næsten 90% af både kvinder og mænd har kun 7 års skolegang i deres barndom (der optræder kun en enkelt kvinde og mand med studentereksamen). Og flere anfører i deres besvarelse, at de reelt kun har haft 5 års skolegang i en landsbyskole.

Hvilken skolegang har deltagerne haft?

	Kvinder		*Mænd*	
	N	%	*N*	%
Højst 7 år	95	89	30	88
8 år	4	4	1	3
Mellemskoleeksamen	2	2	0	0
Realeksamen	5	5	2	6
Studentereks.	1	1	1	3

De hører til en generation, hvor det gjaldt om hurtigst muligt at blive færdig med at gå i skole og komme ud at tjene. Der var mange børn i hjemmet, og det kunne være vanskeligt at skaffe brød til dem alle. De fleste af deltagerne stammer fra familier, hvor man var mange børn, og en fjerdedel af dem har endnu i dag mindst fem søskende i live.

Landbrugserhvervet er kraftigt repræsenteret blandt deltagerne, der er enkelte tidligere forretningsdrivende, men kun meget få funktionærer eller tjenestemænd.

Når der spørges efter, hvad kvinderne har haft som erhverv i 40-50 års alderen, opgiver knap en trediedel, at de har været hjemmearbejdende husmødre, mens halvdelen af dem har haft et eller andet lønarbejde udenfor hjemmet.

De hører jo til den generation af kvinder, som i de midaldrende år ofte ændrede livsstil i takt med, at børnene forlod hjemmet. Det var i 60-erne og fremefter, hvor der pludselig kom bud til kvinderne fra erhvervslivet og fra sundhedssektoren om, at der var mulighed for at få jobs. Det gjaldt ikke blot i de større byområder, men også i landdistrikterne, hvortil flere og flere virksomheder placerede deres nye afdelinger.

Mens kun et mindretal af deltagerne således har en teoretisk eller boglig uddannelse bag sig, har en stor del fået en eller anden uddannelse på jobbet.

De udearbejdende kvinder har været beskæftiget med meget forskellige ting: været ansat i forretning, arbejdet som syerske på fabrik, haft rengøringsarbejde, været kogekone eller haft arbejde indenfor omsorgssektoren.

Desuden er der knap 2%, som har været medhjælpende hustru ved landbruget eller i forretning.

Interesser og aktiviteter

Størstedelen af deltagerne siger, at de jævnligt har deltaget i forskellige aktiviteter udenfor hjemmet. Over halvdelen har ofte deltaget i foreningsarrangementer, og det kan dreje sig om så forskellige ting som gymnastik, dilletantkomedier, demonstrationer, havevandringer, udflugter.

Det er i reglen aktiviteter, som i særlig grad er knyttet til landbokulturen.

Det er derimod karakteristisk for deltagerne, at de kun i meget ringe grad har deltaget i fritidsundervisning i aftenskoleregi tidligere. Et lille mindretal er ganske vist livslange deltagere i aftenskolekurser, men for langt de fleste har kontakten til voksenundervisningen været meget beskeden.

For mere end halvdelen af både kvinderne og mændene gælder det således, at de aldrig har deltaget i aftenskolens undervisning, før de som pensionister nu er startet i studiekredsen.

For dem er det altså første gang siden barndommens skolegang, de deltager i et længerevarende, sammenhængende og forpligtende undervisningsforløb.

Vender vi på denne baggrund tilbage til de spørgsmål, der blev stillet i starten af dette afsnit, kan det fastslås, at deltagerne i en lang række henseender ikke repræsenterer en særlig elite blandt Viborgs ældre.

Hvor mange har deltaget i aftenskoleundervisning før de blev pensionister?

	Kvinder		*Mænd*	
	N	%	*N*	%
Har ikke deltaget tidligere	53	54	17	59
En enkelt sæson eller to	20	20	6	21
Flere sæsoner	26	26	6	21

Deres sundhedsmæssige, boligmæssige og økonomiske forhold er ikke anderledes end for det store flertal af jævnaldrende. Heller ikke når det drejer sig om uddannelsesmæssige erfaringer, adskiller de sig fra andre i samme aldersklasser.

Men i et par henseender er der nok tale om en overrepræsentation blandt deltagerne, selv om der for denne generation savnes eksakte oplysninger om, hvad der er det almindeligt forekommende.

For det første er der ganske mange, som i deres unge dage har været på højskoleophold. Det fremgår ikke af besvarelserne, hvor lang tids ophold der har været tale om, eller om der blot har været tale om, at svarpersonerne har deltaget i arrangementer på højskoler.

Selv om det drejer sig om en gruppe, der er forankret i landbokulturen og dermed også med tilknytning til højskoler, hvor de findes, forekommer de fundne procenter på hhv. 27% og 42% for kvinder og mænd at være høje.

For det andet er der nok også en overrepræsentation blandt deltagerne af mennesker, der har været så aktive i faglige eller foreningsmæssige sammenhænge, at de har bestridt tillidshverv af en eller anden art - siddet i bestyrelser, været tillidsmænd, siddet i kommunale råd og tilsvarende organer.

Hvor mange har haft tillidshverv, før de blev pensionister?

	Kvinder		*Mænd*	
	N	%	*N*	%
Har haft tillidshverv	22	20	13	37
Har ikke haft tillidshverv	87	80	22	63

Deltagerne adskiller sig derfor måske på den måde fra deres jævnaldrende, at de er mere udadvendte og i besiddelse af mere gå-på-mod end flertallet - og det betyder, at de vil være mere tilbøjelige til at melde sig til studiekredsen - særlig hvis de af de andre får et puf i den rigtige retning.

Målet

Studiekredsene udbydes hver sæson i LOFs program under overskriften: Livet som pensionist - tomgang eller udfordringer?

De er organiserede under fritidslovens tilbud om aftenhøjskoleundervisning, dvs. at der er tale om dyberegående studier af et eller flere emner. Meningen med aftenhøjskolen er, at deltagerne skal tilegne sig en solid viden og indsigt i de emner, der tages op - og der er heller ikke tvivl om, at det er, hvad der sker i studiekredsene.

Det officielle mål

Men i LOFs program hedder det videre, at der lægges op til "at eleverne er aktivt med på alle områder i de aktiviteter, som disse grupper beskæftiger sig med - aktiviteter som er centreret omkring aktiv deltagelse i dagens samfund og de muligheder, som pensionister har for at føre en meningsfuld tilværelse".

Der er således ikke tvivl om, hvad ét af målene med arbejdet er: at aktivere de ældre. Men det er vel at mærke ikke med hvad som helst - det er aktiviteter, der drejer sig om det samfund, de ældre lever i her og nu, og de muligheder, der er til stede for pensionister.

Men der ligger noget mere i det, der står på og mellem linierne, og det kommer måske endnu stærkere frem i et nyt forslag til betegnelse for grupperne, som er lanceret i det sidste program: "Pensionist 3 B kurser" hedder det her. Og de tre B-er står for: Bliv Bedre Borger. Altså en understregning af, at ældre ikke bare har en ret til at deltage i samfundslivet, men at der også er en forpligtelse til at yde en indsats som samfundsborger, selv når man er blevet ældre.

Dette aspekt af virksomheden viser sig både i de holdninger, der udvikles hos deltagerne, og i de udadrettede aktiviteter og projekter, som iværksættes.

Uv.: - Hvorfor skal man lære for at følge med i tiden, hvis man ikke skal bruge det, man lærer, i forhold til andre? Det, der sker i studiekredsen, skal ende med noget håndgribeligt, som andre kan have glæde af.

Den skjulte læreplan

En analyse af Viborggruppernes aktiviteter viser, at bag de mere officielle målsætninger gemmer sig noget andet, der måske nok så meget er med til at give studiekredsene deres særpræg og adskille denne aftenskolevirksomhed fra andre undervisningstilbud til pensionister.

Den mere "skjulte læreplan" kan sammenfattes i tre hovedpunkter:

1) en bevidstgørelse om egen værdi i samfundet,
2) udvikling af tillid til egne erfaringer,
3) udvikling af et socialt netværk.

De to første punkter kunne umiddelbart opfattes som en påstand om, at de ældre, der møder frem til undervisningen, er en samling af selvusikre og mindreværdsprægede mennesker. Og det er bestemt ikke det indtryk, der møder

én, når man står overfor de ældre på holdene.

Det er mennesker, der som personer er lige så stærke og markante som voksne i andre aldersgrupper. De er prægede af de oplevelser og erfaringer, livet har givet dem, og de har hver deres individuelle præg og udstråling.

Aldersoplevelse

Og alligevel er det godt og rigtigt, at den skjulte læreplan indeholder disse to punkter, for når deltagerne starter på undervisningen, vil de fleste have brug for både bevidstgørelsen og udviklingen af tillid til egne erfaringer, nemlig i relation til det samfund, der omgiver dem nu, og hvor de er kommet til at opleve sig selv som hørende til kategorien ældre.

M: - Jeg følte pludselig, at nu var jeg virkelig kørt ud på et sidespor.

M: - Arbejdskammeraterne var væk, og der blev langt til venner og bekendte efter, at vi var flyttet. Man opdagede, at nu var man ved at blive gammel.

K: - Og da jeg så blev alene. Ja, børnene var jo meget opmærksomme. Men alligevel tænkte jeg, at der er ikke mere tilbage. Du er bare en gammel kone.

I al deres forskellighed er deltagerne fælles om den oplevelse, at de nu ikke længere er midaldrende, men ældre eller gamle. Og det betyder uvægerligt, at man kommer til at se sig selv og sin situation i et nyt lys.

Ingen af os går ind i et nyt livsafsnit uden på forhånd at have visse forestillinger om, hvad det vil indebære, og hvilken betydning, det vil få for én selv.

Allerede inden man er blevet "ung", har man som barn sine forestillinger om, hvad det indebærer ikke længere at skulle betragtes som "barn". Og forestillingen om, hvad rollen som "midaldrende" indebærer, kan få den yngre voksne til at se frem til denne del af livsløbet med forventning eller gysen.

Forestillingerne om de forskellige livsafsnit henter vi ikke ud af den blå luft, dem opsuger vi gennem påvirkninger fra de holdninger, der findes rundt omkring i samfundet.

Det gælder også holdningen til "ældre" eller "gamle mennesker", og den kan til overflod påvises at være negativt tonet i al almindelighed.

Derfor vil holdningen til vores egen tilværelse og status som "ældre" også let blive negativt farvet.

Affald

I samfundet findes i dag to almindelige varianter af disse holdninger til "alderdommen" og "det at blive ældre". Og de kan begge være med til at svække vores tillid til, at vi har nogen værdi som ældre, eller at vi har ret meget af værdi at byde på som ældre.

De to holdninger blev på en ældrekonference karakteriseret som henholdsvis "affaldsholdningen" og "omsorgsholdningen".

Affaldsholdningen

M: - Der er jo ikke mange, der regner med de ældre. Undtagen lige når der skal være valg, så har politikerne travlt med at komme rundt og snakke med de gamle.

K: - Vi skal helst ikke koste no-

get. Der er ikke råd. Herude skal vi selv betale fuld pris for at være med. Det er over 300 kr. Inde i Viborg er det anderledes.

Affaldsholdningen er baseret på en kølig konstatering af, at der ikke er brug for de gamle i vort samfund. De er ganske enkelt grus i samfundsmaskineriet. De gamle kan ikke holde tempoet længere, de kan ikke omstille sig så hurtigt til nye arbejdsformer, som udviklingen kræver, og i virkeligheden går de blot i vejen for de yngre, som gerne vil til. De gamle giver ikke tilstrækkeligt afkast i forhold til deres indsats. Derfor må de, som alt andet affald i produktionsapparatet, fjernes, så produktionen ikke hindres. Løsningen er en udskillelse og opbevaring med mindst mulige omkostninger.

Dette kan forekomme at være en meget barsk og kynisk holdning til de gamle, men det er i hvert fald ikke nogen ny holdning. Affaldsholdningen er ikke - som hævdet - først vokset frem med industrialiseringen og opløsningen af det gamle bondesamfunds familiefællesskab. Når man fremmaner billedet af den hvidhårede olding med barnebarnet på skødet omgivet af en familie, der viser ham respekt

og kærlighed, er der tale om en myte. For det første må det huskes, at den hvidhårede olding i reglen var en arbejdsnedslidt mand i slutningen af 50-erne, og for det andet rakte familiesamfundets støtte ikke altid så langt.

Også i bondesamfundet blev de gamle vurderet efter, hvilket afkast de kunne give i produktionen, og tiggeri var ofte den eneste mulighed for at overleve, når den ældre ikke længere kunne yde tilstrækkeligt.

Det er først i nyere tid, at denne holdning får en reel konkurrent i omsorgsholdningen.

Omsorgsholdningen

K: - Det er ikke fordi man behøver at kede sig. Der er såmænd tilbud nok til os pensionister, men det her er alligevel noget andet. Vi bestemmer selv, vi bliver ikke ført i snor.

M: - Man bryder sig ikke om at det er andre, der bestemmer, hvordan det skal være, men her finder vi selv ud af, hvad vi gerne vil.

Omsorg

Omsorgsholdningen anfægter i og for sig ikke, at det først og fremmest gælder om, at samfundsmaskineriet skal fungere, og at der derfor må anlægges økonomiske betragtninger, når der skal træffes beslutninger.

Det beklages imidlertid, når nogle mennesker kommer i klemme i maskineriet, og hvis disse mennesker er uden egen skyld deri, er det samfundets pligt at hjælpe dem så godt som muligt. Det gælder de gamle - som det gælder andre handicappede. Konsekvensen af omsorgsholdningen bliver, at der stilles krav om, at samfundet uddanner specialister, som kan hjælpe med til at afbøde de værste og mest ubehagelige symptomer hos de gamle. Hvert enkelt symptom behandles af sin specialist, og målet er at opstille et støtteprogram, der passer til hver enkelt ældres behov.

Selv om de to holdninger er meget forskellige i deres konsekvens for den ældre, er de enige i det grundlæggende syn på alderdommen, nemlig at stigende alder er ensbetydende med svækkelse og forfald både legemligt og psykisk, og det er der bare ikke noget at gøre ved.

Når de ældre møder frem til undervisningen første gang, vil de som tidligere nævnt typisk være i slutningen af tresserne, og det betyder, at de har en nyligt erhvervet identitet som "ældre" eller "pensionister" og for en dels vedkommende er den blevet skærpet gennem oplevelsen af, at ægtefællen nu ikke lever mere.

Og de fleste vil være prægede af de to holdninger, som er omtalt ovenfor. De er sivet ind i bevidstheden op gennem årene, ikke mindst gennem de små dryp, der kommer fra massemediernes omtaler af ensomme, syge eller institutionsanbragte ældre mennesker.

Bevidstgørelse

Selv om den enkelte med sig selv ved, at hun eller han ikke har ændret sig som person fra det man var for år tilbage, at der opleves lige så intenst, at der stadig er appetit på livet, at nysgerrigheden over for det, der sker rundt omkring, er lige stor, så sendes der mange signaler fra omgivelserne til én om, at man ikke længere opleves eller vurderes på samme måde som før. Det er signaler, der kan være udtryk for såvel en affaldsholdning som en omsorgsholdning, men uanset hvilken baggrund, signalet kom-

mer fra, vil virkningerne let blive en oplevelse af, at selv om man som person og i relation til familie og venner stadig er den samme, så er man i hvert fald i forhold til det omgivende samfund ikke så meget værd som før. Og den negative holdning til alderdommen, som man selv bærer på, vil være med til at forstærke dette indtryk.

Derfor er der ikke tvivl om, at den bevidstgørelse af den ældres egen værdi i relation til samfundet her og nu, betyder en velkommen støtte for den ældre. Og flere af deltagerne peger da også på, at denne genvundne tro på sig selv er noget af det værdifuldeste, de har haft ud af at deltage i studiekredsen.

Tro på egen værdi

K: - Jeg havde aldrig troet, at jeg i min alder kunne stå på en talerstol eller optræde for folk. Men nu rører det mig ikke spor. De må tage mig, som jeg er. Og det har jeg fået ud af at være med.

K: - Og så kommer hun bare og siger, at det kan vi da sagtens gøre. Og så opdager man jo, at det kan vi også. Jeg tør gå i gang med meget mere nu, end jeg troede muligt.

Socialt netværk

Det sidste punkt i den skjulte læreplan drejer sig om etablering af et socialt netværk, og det opfylder et behov, der opstår som naturlig følge af, at man bliver ældre. Efterhånden som årene går, tyndes der jo ud i det sociale netværk, man har levet i tidligere. Det gælder både det familiære netværk og det, der dannedes af venner og bekendte.

En del af de kvindelige deltagere kommer som direkte følge af, at de er blevet enker, og flere af dem peger på de vanskeligheder, det gav - man kom til at føle sig ensom og blev isoleret.

Nogle af deltagerne fortæller om, hvor svært det er at bygge nye venskaber op, når de gamle, man havde, falder væk - og er man tilmed flyttet indenfor de seneste år fra landet ind til byen, bliver det vanskeligt at opretholde kontakten med dem, der er tilbage.

Socialt netværk

M: - Jeg er jo kommet til at holde så meget af de mennesker, jeg har truffet her. De har givet mit liv et nyt indhold.

K: - Ja, men jeg skal nok ringe og høre, hvordan det går hendes mand nu. Hun var meget flink til at ringe til mig og støtte mig, da min mand døde.

Uv: - En af deltagerne fik en hjerneblødning med efterfølgende afasi. Gruppen besluttede, at de på skift skulle besøge deres kammerat efter studiekredsen og fortælle, hvad vi havde drøftet den dag. Hermed følte han, at han stadig var med i studiekredsen, og det var nok en værdig form for taleterapi.

Den skjulte læreplans mål opnås i arbejdet både gennem valget af indhold i undervisningen og gennem valget af arbejdsform, men der er ikke tvivl om, at det er det sidste - arbejdsformen - der har den væsentligste betydning.

De enkelte møder

Et arbejdsmøde

De enkelte møder i en studiekreds vil på samme tid være meget forskellige og meget ens.

De vil være forskellige alt efter hvilken fase i forløbet, det drejer sig om, og hvilke aktiviteter, gruppen er i gang med. Og de vil være ens, fordi den grundlæggende struktur for møderne altid er den samme.

Det her refererede møde i en studiekreds kan tages som eksempel på et ganske almindeligt arbejdsmøde:

Deltagerne kommer enkeltvis eller nogle stykker sammen og meget præcist. Man kender hinanden på forhånd, og snakken går med det samme livligt. Så livligt, at underviseren må kalde til orden for at få samling på situationen.

Man starter med at efterlyse forslag til en sang. Det bliver til "Den signede dag med fryd vi ser", og det er tydeligt, at man kan lide at synge sammen.

Derefter forhører underviseren sig om, hvorvidt der er sket noget interessant i byen siden sidst, eller om nogen har oplevet noget, de godt vil fortælle om. Flere vil gerne bidrage, og situationen opløses i nogen tid af samtaler to eller tre imellem, indtil en af deltagerne højlydt beder om kommentarer til en tv-udsendelse fra den foregående aften. De fleste har set den, og der bliver nu en kort og rimelig samlet diskussion om trafikplanlægning og trafikforhold - specielt i relation til ældre menneskers behov.

Dernæst holdes der mandtal, og der spørges til de deltagere, som ikke er til stede. Et af gruppemedlemmerne er for nylig blevet indlagt på hospital og har det så vidt vides ikke så godt lige nu.

Det aftales, at et par på holdet vil forhøre sig om hans situation, og kassemesteren (som på hvert møde indkasserer én krone fra hver deltager til sådanne formål) forsikrer om, at der er penge nok til at sende en blomst.

Efter denne indledende runde går man over til at diskutere mødets hovedtema: plejehjemsindretning. Fire repræsentanter for gruppen har været til et diskussionsmøde om plejehjem i fremtiden på et af de lokale plejehjem.

De aflægger nu på skift rapport om de synspunkter, der blev fremført på mødet. I tilslutning hertil udvikler der sig en diskussion om, hvorledes de enkelte værelser på et plejehjem bør indrettes. Der er flere, som har hæftet sig ved sengens dominerende placering, og det foreslås, at værelserne indrettes med en slags niche, således at sengen kan placeres her. Overfor dette forslag fremfører flere deltagere, som har erfaring med plejehjemsarbejde, at det vil give personalet store vanskeligheder, når de skal rede sengen eller hjælpe en bevægelseshæmmet ud af sengen.

Der er stor talelyst i denne forbindelse, og underviseren må flere gange gribe ind og sørge for, at de mindre højttalende også kan komme til orde.

Den centrale diskussion kommer til at dreje sig om de pårørendes

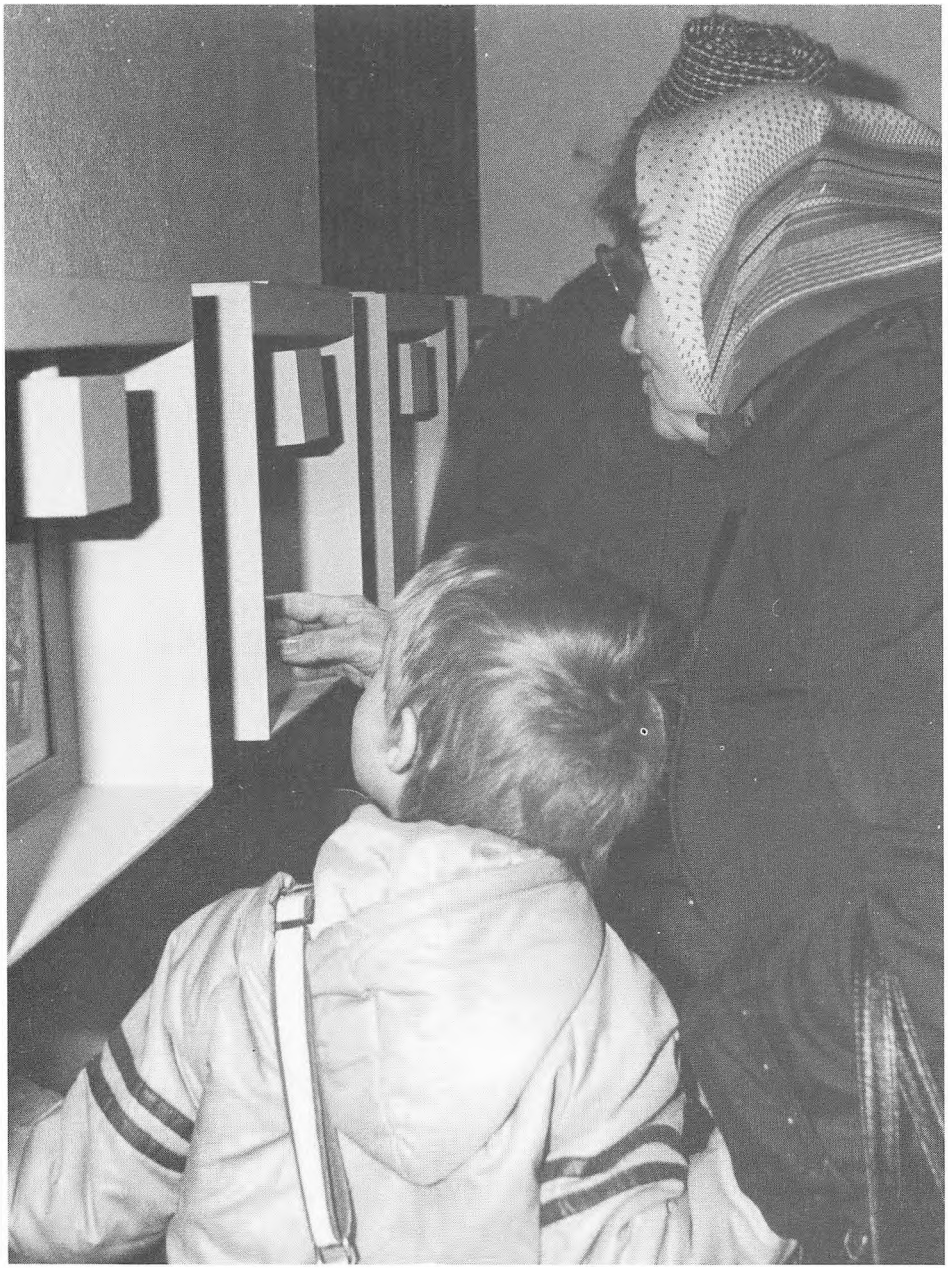

Børn og gamle på museumsbesøg.

status på et plejehjem. Der er enighed om, at de i langt højere grad, end det er tilfældet nu, skulle deltage i hjemmets arrangementer og diskussioner. Så ville de pårørende og de ældre også have noget at snakke om, når de kom ind på stuen igen.

I diskussionen bliver der inddraget adskillige iagttagelser, som holdet har gjort på de institutionsbesøg, man allerede har været ude på, f.eks. i Skive og Billund, og man prøver at finde frem til de forskelle, der er i indretningen af de forskellige steder. Der er enighed om, at man ved planlægning af plejehjem godt kan inddrage noget af arealerne fra kantiner og gange og bruge besparelserne her til at gøre de enkelte værelser større.

Under hele diskussionen er underviserens funktion bl.a. at sørge for, at diskussionen ikke kommer til at samle sig om nogle ganske få: "Nu skal vi høre hvad K. har at sige om det", "Vi har slet ikke hørt hvad A. mener om det her spørgsmål – men sådan er det jo vi behandler mændene, de kommer ikke så let til orde" osv. osv.

Da diskussionen begynder at køre i tomgang, bryder underviseren ind og giver nogle informationer om et andet emne, som man vil

beskæftige sig med, nemlig alternative behandlingsmetoder. Hun har medbragt nogle pjecer fra Center for integreret medicin i Ranum, og dem vil man læse igennem til næste gang. Samtidig vil man overveje, om der skal arrangeres en tur til centeret, så man kan høre nærmere om, hvad det er, der foregår.

Der har netop været en TV-udsendelse om naturmedicin, som nogle af deltagerne har set, og de fortæller holdet om, hvad den indeholdt.

Man bliver enige om, at det vil være relevant på dette tidspunkt at få direkte kontakt med nogle behandlere. Underviseren vil i første omgang invitere en zoneterapeut til at komme og fortælle om sit arbejde.

I pausen, hvor der er mulighed for at købe kaffe og brød, snakkes der sammen på kryds og tværs i lokalet, og underviseren benytter lejligheden til at komme med en række praktiske oplysninger.

Deltagerne har mulighed for at komme med på en tur, som en af de andre studiekredse har arrangeret. Den går til Silkeborgegnen.

Der er også mulighed for at koble sig på en af de andre studiekredse, der har arrangeret en teateraften. Man skal se teamteatrets forestilling om Indre Mission.

Samtidig efterlyses deltagere med høreapparat. Der er brug for statister i en studiekreds, der er i gang med det praktiske arbejde i fremstillingen af en lyd/diasserie om dårlig hørelse. Der er også brug for et par stykker, der kan være fotografen behjælpelig med optagelserne. Og endelig er der brug for et lammeskind eller lignende, der kunne anvendes i seriens første billede. Det skal forestille en stenaldermand, der slæber sin kvinde efter sig ved håret, og teksten skal lyde: Hun hørte ikke efter.

Efter pausen samler man op efter en ekskursion, som gruppen har været på sammen med deltagere fra andre studiekredse. Den gik til Århus, hvor man havde set aktivitetshuset og undersøgt de organisatoriske og økonomiske rammer for virksomheden.

Ved samme lejlighed havde man også besøgt høreklinikken på hospitalet for at hente inspiration til lyd/diasserien om dårlig hørelse.

Som det er sædvane har nogle af deltagerne skrevet en rapport om turens forløb, og en af de ialt tre rapporter blev valgt ud til højtlæsning og kommentering. De andre rapporter udleveres til gennemlæsning.

Nu tager man fat på et andet emne, som gruppen har beskæftiget sig med i nogen tid, nemlig begrebet humor.

En af deltagerne har medbragt en artikel, som prøver at afgrænse begrebet humor overfor begreberne ironi og satire. Den bliver læst op og kommenteret, og dernæst kommer deltagerne frem med nogle små morsomme historier eller vittigheder, som man har klippet ud eller nedskrevet.

De fornøjelige historier gør sig så godt, at det bliver ret vanskeligt for underviseren at holde sammen på diskussionen. Man enes dog til slut om, at man vil fortsætte med at samle eksempler på humor til et idéhæfte. Specielt vil man se efter vittigheder, der drejer sig om dårlig hørelse. De kan så måske give et bidrag til lyd/diasserien om dårlig hørelse.

Mødet er nu ved at være forbi, og man gennemgår den sidste adresse- og telefonliste, således at der kan blive indføjet rettelser. En af holddeltagerne vil skrive listen rent, og en anden vil sørge for kopiering af den til næste gang.

Der kan spørges efter, om der er interessante lokale arrangementer i den nærmeste fremtid, og et par af deltagerne fortæller om et møde, de har besluttet sig at gå til og efterlyser andre interesserede.

Så finder man igen sangbogen frem, og mødet sluttes med en sang.

Den gruppe, som her er skildret ved et "hverdagsmøde", ligner de andre grupper, som nu er i gang i Viborg derved, at de fleste har været sammen mere end én sæson. Nye vil komme til, når de gamle i gårde dropper ud på grund af sygdom eller dødsfald, men grundstammen vil være den samme år efter år. Det vil sige, at deltagerne kender hinanden på godt og ondt i forvejen, og de har været fælles om en række oplevelser og aktiviteter. Når en ny sæson starter, begyndes der ikke fra bunden - der er skabt nogle traditioner, som uvilkårligt følges.

Starten

Vil man have et indtryk af, hvordan man kan starte første gang, kan man få det gennem Ulla Brita Gregersens egen beretning om, hvorledes det første hold startede:

Vi fandt i fællesskab frem til, hvordan vores eftermiddage (hver onsdag fra kl. 13-16) skulle forløbe. Til at begynde med synger vi en sang fra højskolesangbogen, herefter bliver vi skrevet i m/k tal, og de, der har lyst, fortæller lidt om, hvad de har lavet i den forløbne uge. Ting, der har optaget deltagerne fra TV, radio og aviser bliver drøftet.

Så går vi over til dagens emne, og omkring kl. 14.30 kaffepause. Så fortsætter diskussionen, og inden vi skilles, minder vi hinanden om, hvad der foregår i byen i den kommende uge, de, der har lyst, kan så følges ad til forskellige arrangementer.

Dette er en af de ting, vi har haft megen glæde af, da det for mange ældre er et problem at gå alene ud om aftenen. Vi slutter som vi begyndte med en sang... Efter det første halve år, hvor vi havde talt meget om vores egen situation, besluttede gruppen at fortsætte, da der var mange emner, vi havde lyst til at tage op i fællesskab. Vi ville ikke låse os fast i nogle forhåndsopstillede mål, men besluttede at kulegrave emnerne så godt vi kunne og hjælpes ad.

Som det ses, er strukturen i møderne på mange måder den samme som blev udviklet allerede i den første studiekreds. Men der er naturligvis også tale om udviklinger og ændringer hen ad vejen.

I den første periode vil megen diskussion være noget, der både belyser det emne, man arbejder med, men samtidig også er en måde at lære hinanden at kende på - baggrund, holdninger, interesser osv... Og mens der i starten satses meget bevidst på at opbygge et socialt netværk, der skal fungere også i tiden mellem møderne, vil der på et senere tidspunkt være tale om at vedligholde og udbygge noget, der allerede eksisterer.

Trods disse ændringer bliver en række faste punkter på programmet tilbage.

1) Sang

Der startes og sluttes altid med en sang, og grundlaget for valget af sange er sædvanligvis højskolesangbogens udvalg. Der er jo tale om deltagere fra en generation, hvor sangtraditionen er levende, og en del har tråde til højskoler og foreninger, hvor det også hører sig til, at man synger.

M: - Og så synger vi jo meget. Og det er godt, for hvor sangen hører op, der dør kulturen.

K: - Det synes jeg er dejligt, og det er jo ikke så mange steder, man synger mere. Slet ikke som dengang jeg var ung.

M: - Det er ligesom en ramme omkring det hele, og så bliver man i reglen i godt humør af at synge sammen.

Man kender sangene, og man kan lide at synge dem, det fornemmes tydeligt ved møderne. For undervisere, der kommer fra de yngre årgange, kan det være relevant at lære eller genopfriske salmer og sange, som har betydning for den ældre generation.

2) Mandtal

I den almindelige fritidsundervisning er dette punkt også altid med, men det betragtes i reglen som noget, der blot skal opfylde kravet om, at deltagerantallet skal registreres hver gang.

I studiekredsene benyttes dette punkt til en samtale om, hvilke årsager, der kan være til, at den eller den er fraværende.

Ved at gøre dette til en fast regel helt fra starten, fremmes en oplevelse af solidaritet og fælles ansvarlighed på holdet.

Erfarer man, at en af deltagerne forsømmer pga. sygdom, drøftes det, hvorledes hun eller han kan få informationer om, hvad der sker på møderne, således at den pågældende kan være på omgangshøjde, når hun møder op igen.

Der er næppe tvivl om, at denne aktive støtte til deltagerne i perioder, hvor de måske kan være på nippet til at opgive at komme tilbage til studiekredsen igen, har betydet et mindre frafald på disse hold end på andre aftenskolehold.

3) Sket siden sidst

Det er også et tilbagevendende punkt, der ligger i starten af mødet. Her kan de fremmødte fortælle om, hvad de har deltaget i eller oplevet af interessante ting i den tid, der er gået siden sidst.

Dette punkt tjener flere formål. For det første bliver der lejlighed til at komme af med nogle indtryk, man gerne vil berette om. Og en væsentlig del af deltagerne er jo som tidligere nævnt enker og enlige, der i dagligdagen ikke alle har så megen lejlighed til at komme ud med tanker og oplevelser, som hvis de havde levet i et parforhold.

Det er et punkt, som ikke tidsmæssigt skal brede sig for meget, og hvor de meget private oplevelser ikke skal brede sig for meget. Det bliver underviserens opgave at sætte rammerne.

4) Dagens emne

Mødets centrale punkt er naturligvis behandlingen af det emne, man i øjeblikket samler sig om, eller den aktivitet, man er i gang med. Organiseringen af aktiviteten og varigheden vil være forskellig alt efter, hvor man befinder sig i processen.

Men der vil ofte også blive drøftet nogle emner omkring hovedtemaet, der vedrører ting, man har beskæftiget sig med før. Det kan være en efterbehandling af indtrykkene fra en ekskursion eller udflugt, eller det kan dreje sig om det forberedende arbejde til nye emner, man vil tage op.

Det er vigtigt, at der på den måde er tråde bagud og fremad, således at afslutningen på et måske meget spændende og vellykket forløb ik-

ke kommer til at efterlade studiekredsen i et tomrum.

5/ Gymnastik

Dette punkt har Benedicte Ehlers med baggrund i sin særlige interesse for gymnastik indført som et fast led i mødet. I andre grupper praktiseres det engang imellem. Det afvikles gerne umiddelbart før kaffepausen og varer kun nogle få minutter.

Der startes et bånd med musik, og deltagerne stiller sig bag deres stole med hinanden i hænderne. Derpå gennemføres en række strækøvelser i takt til musikken, og i løbet af den korte tid når man systematisk at få arbejdet alle vigtige led igennem.

6/ Kaffe

I pausen har man arrangeret sig med servering af kaffe og eventuelt brød af en eller anden art. Holdene indretter sig på de muligheder, der er, hvor de har undervisningen. Nogle steder bliver kaffen tilberedt af personalet på stedet, andre steder er det deltagerne selv, der står for traktementet.

Det er et meget vigtigt punkt i mø-

derne, ikke alene for det almene sociale samværs skyld, men også fordi det fungerer som en lejlighed til at komme frem med de spontane indfald og ideer, man sidder med: Skulle vi gøre sådan...? Hvad mener I om...? Har I hørt at...? Her kan ideerne til fremtidige emner for arbejdet blive luftet første gang.

7/ Aktuelt i byen

Inden deltagerne skilles, forhører man sig om, hvad der sker i byen og på egnen i den kommende uge. Deltagerne kan her fortælle om arrangementer, som de selv har tænkt at deltage i, og flere kan blive enige om at gå sammen. Ikke mindst når det drejer sig om arrangementer i aftentimerne eller i den mørke årstid, kan det være betryggende at have nogen at følges med.

8/ Opgavefordeling

Sådan som studiekredsene iøvrigt er organiserede, lægges der vægt på, at de opgaver, der skal klares i forbindelse med gruppens arbejder, bliver udført af deltagerne selv. Det kan dreje sig om at undersøge konkrete forhold og hente informationer hjem, om skrivning af rapporter eller duplikering af materiale.

I forbindelse med disse praktiske gøremål trækker deltagerne iøvrigt ofte på deres voksne børn. I denne kreds kan der være nogle, som har mulighed for at fotokopiere eller mangfoldiggøre på anden vis. Andre kan fremskaffe specifikke oplysninger eller måske bane vejen for et institutionsbesøg el.lign.

Det er underviserens opgave at sørge for, at alle er klar over, hvem der skal gøre hvad. Derfor sammenfattes de beslutninger, der er taget på mødet, ofte til allersidst, umiddelbart før man slutter mødet – igen med en sang.

Selv om strukturene for møderne er den samme, vil der selvfølgelig være møder, hvor den bliver anderledes. Det gælder, hvis der er gæster til stede, eller hvis man skal på en ekskursion.

Det er også vigtigt, at man er parat til at ændre på dagsordenen, hvis der viser sig behov for det. Navnlig må underviseren være opmærksom på de problemer, den enkelte kan opleve i det allerførste møde i studiekredsen.

Der er jo tale om deltagere, som ikke er vant til at komme i sådan-

ne sammenhænge, og derfor må det behov for hurtigt at opleve tryghed og fællesskab, som alle nye i en gruppe har, i særlig grad tilgodeses her.

Det første møde

M: - Imidlertid kom vi så derind. Så begyndte det med, at vi præsenterede os for hinanden. A. kom fordi hun havde haft modgang. Hendes mand lå på plejehjem, og så havde hun mistet to børn eller børnebørn. Så gik raden jo rundt. Hver enkelt præsenterede sig jo. Så var der L., som fortalte, hvorfor hun var flyttet til byen. Hun havde mistet sin omgangskreds, der hvor hun boede i Ringkøbing. Manden var død, han var politibetjent. Så flyttede hun til Viborg. Så blev det mig tilsidst. L. fortalte bl.a., at hun stammede fra Løgstør. Jeg fortalte så også, at jeg var husmand, og så var jeg forresten da også fra Løgstør. Så var vi jo to bysbørn. Hun kunne ikke kende mig, men jeg kunne da godt huske hende fra ungdommen.

K: - Jeg havde mistet min mand, han havde været syg i 1½-2 år, og så pludselig en dag var det forbi. Man følte sig så alene, og jeg tænkte, hvad skal du give dig til.

Så siger min søn: der er en dame ovre på biblioteket, der har en studiekreds. Nej, der skal jeg ikke over mellem sådan en masse mennesker, nej det er ikke mig. Nå, jeg gik jo og tyggede på det og tænkte, ja du kunne da liste derover. Og jeg listede forsigtigt derover og bankede på døren. Så ved du godt, at når man banker, så vender alle mennesker sig, og jeg krøb ned i den nærmeste krog.

Men så gik der jo ikke lang tid, så vendte bøtten om. Så lærte jeg en hel masse, og jeg har lært at tale og synge, og jeg har spillet revy. Der er vendt helt op og ned på alting i løbet af de seks år.

Emner

Studiekredsene har gennem årene beskæftiget sig med en lang række emner, der skal redegøres for i det følgende. Ikke alle hold har drøftet de samme emner, eller iværksat samme aktiviteter, for de enkelte gruppers interesser er forskellige. Nogle emnekredse går dog igen i næsten alle grupper.

Der gælder nogle grundlæggende principper for valget af emnerne, og de udspringer af den overskrift, der er for studiekredsen: Livet som pensionist - tomgang eller udfordring?

Titlen angiver, at det, man vil beskæftige sig med, er deltagernes egen tilværelse, og man vil stille spørgsmål til den med henblik på at undersøge muligheder og afprøve dem.

M: - Der er meget stor forskel. På de andre hold i aftenskolen drejede det sig om at lære et fag - jeg har f.eks. gået til sprog i flere år. Men her gælder det ikke et fag, det gælder os allesammen, altså hvad der betyder noget i dagligdagen.

K: - Det er også sådan, at man kommer til at læse avisen på en anden måde end før. For der står tit noget om det, som vi selv har arbejdet med.

Relevant og interessant

Det betyder for det første, at de valgte emner skal være relevante for deltagerne - ikke bare interessante.

Der er mange emner, som er umiddelbart interessante, dvs. at de vækker nysgerrigheden, og man oplever tilfredshed, når man får noget at vide om det. Da det er deltageren selv, der beslutter sig for emnerne, er det klart, at interessen betyder noget for, hvad man tager fat på.

Men emnerne skal også være relevante, dvs. at den viden og indsigt og de oplevelser, man får ved at beskæftige sig med dem, får en eller anden direkte betydning for ens tilværelse i det daglige. Man kommer måske til at opleve sin egen situation på en ny måde, eller man tager fat på nogle nye aktiviteter.

Mange af emnerne beskæftiger sig med samfundsforhold - fra det lokale til det globale perspektiv. Men det er studiet af de samfundsmæssige forhold i relation til deltagernes egen tilværelse, det handler om. Målet er ikke at give viden om f.eks. fremgangsmåden ved byplanlægning - det er det også - men målet er, at deltagerne skal få øje for, hvordan de kan bidrage helt konkret, når der skal træffes beslutninger på det lokale plan f.eks. om plejehjems placering og indretning, eller busliniers ruter og stoppesteder.

Alle kan bidrage

For det andet betyder det, at emnerne skal være af en sådan karakter, at alle i studiekredsen kan bidrage med et eller andet til løsning af de spørgsmål, der rejser sig. Det betyder, at emnerne skal kunne

knytte an til de erfaringer, som deltagerne møder frem med, og at disse erfaringer benyttes til at sætte emnerne i perspektiv.

Efterhånden som en studiekreds har virket sammen i nogen tid, vil deltagerne oparbejde nogle fælles erfaringer, og de kan så udnyttes i det videre arbejde.

Typisk vil man i starten vælge emner, som kan belyse deltagernes egne erfaringer fra deres barndom og ungdom i al deres forskellighed. Disse emner giver samtidig deltagerne lejlighed til at lære hinanden at kende.

Senere vil man tage emner op, som angår rammen om alle deltagernes tilværelse dvs. nærmiljøet, og derfra kan man så arbejde sig videre til emner med bredere samfundsmæssigt perspektiv f.eks. forurening.

Men selv der, hvor man tager de mest omfattende og generelle problemer op til kulegravning, bevares perspektivet: Hvordan kan dette kaste lys over forhold i min egen tilværelse? Hvilke erfaringer har jeg, som kan have værdi i forbindelse med det foreliggende emne? Hvordan kan jeg/vi øve indflydelse på forholdene? Hvilke konkrete tiltag kan gruppen iværksætte.

Ulla Brita Gregersen har fortalt om de emner, der blev taget op ved den første gruppes start:

- "Min barndom" var et af vore første emner, og her tog deltagerne gamle fotografier med, og vi talte ud fra dem, vi så på landkort og senere supplerede vi emnet med museumsbesøg.

Derefter gik vi videre med emnet "Min skoletid", der udviklede sig til et større projekt. Først tog pensionisterne pånyt fotografier med, skudsmålbøger, skolebøger o.a., og vi talte herom, og det førte direkte over i en diskussion om undervisning før og nu. Vi tog så ud og så på forskellige skoler. En almindelig kommuneskole, en højskole, en håndarbejdsskole, et børnehaveseminarium, og to gange har vi været på heldagstur til Tvindskolerne.

For alle besøg har vi forinden talt om, hvad vi kunne komme med de forskellige steder, hvilke erfaringer vi kunne videregive, og hvad vi havde af forventninger. Efter besøgene har vi gennemdrøftet vores oplevelser, og flere gange har det ført til genbesøg.

En artikel i et fagblad giver et indtryk af de emner, der tages op på et senere stadium i nogle af Benedicte Ehlers studiekredse:

Kurserne er en form for samfundsfag, hvor man studerer og diskuterer samfundsrettede emneområder. Benedicte Ehlers hold har eksempelvis tidligere beskæftiget sig med dansk politik, NATO, Sønderjylland og mange andre emner med tilhørende besøg i folketinget, i NATOs danske hovedkvarter i Karup, i Sønderjylland osv.

Onsdagsholdet i Møllerup har i år valgt flg. emner: "Din sundhed - dit liv", der handler om ernæring og ernæringspolitik på baggrund af, at folketinget i denne vinter skal vedtage en dansk ernæringspolitik. "Hvad betyder det, når mennesket griber ind i naturen", der bl.a. vil medføre besøg på landbrug og hos Hedeselskabet i Viborg, og det tredie emne er "Paris' betydning for Europa og Bruxelles' betydning for EF", som er en opfølgning af tidligere beskæftigelse med NATO og EF, og som man håber kan blive afsluttet med en rejse til Bruxelles og Paris, som holdene er gået i gang med at samle penge ind til, bl.a. skal man afholde et forårsmarked.

Ideer til emner udspringer af deltagernes egne interesser og præges

også af de spørgsmål, som er oppe i tiden. Der har gennem årene været arbejdet med mange forskellige emner, og underviseren kommer selvfølgelig også med nogle udspil til gruppen hen ad vejen.

Emnekatalog

Ulla Brita Gregersen har på baggrund af emner, der faktisk har været behandlet, og ideer, som har været oppe at vende, sammensat et emnekatalog i en pjece fra Forebyggelsesrådet: Udviklingsmuligheder for gamle, 1983. Hun understreger meget stærkt, at der ikke er tale om at give en kogebogsopskrift, men om noget, som kan give ideer og inspiration til emner, der kan tages op i selvstyrende grupper. Idélisten må aldrig præsenteres som noget, der kan komme til at binde gruppens egen udvikling. Det er i sidste ende deltagernes egne ønsker og forudsætninger, der skal være bestemmende.

Emnekatalog

- Arbejdsteknikker og arbejdsredskaber i gamle dage
- Gamle fotografier som udgangspunkt for indbyrdes undervisning og diskussion
- Fysiske handicaps, hvor f.eks. hørehæmmede gamle beretter for andre gamle. Tilsvarende i forbindelse med synhandicaps
- Familien i dag
- Skolesystemet
- Hvordan fungerer kommunen, amtet, folketinget?
- Vold og kriminalitet
- Retssystem-besøg i byretten
- Besøg på arbejdspladser
- Hvad sker der på en langtidsmedicinsk afdeling
- Den normale aldring
- Slægtsforskning
- Kommuneplan - fredningsplan
- Medierne og deres påvirkning
- Humor, satire, ironi
- Miljø og forurening
- Yndlingsmusik, yndlingssang, yndlingsforfatter, det menneske, der har betydet mest for mig - giver udgangspunkt for gensidig undervisning og diskussion
- Gamle opskrifter - evt. med henblik på at lave kogebog
- Gamle lege, sange, viser, ordsprog
- Skik og brug - før og nu
- Sundhed og samfund
- Det sociale system
- Min ret og pligt
- Boformer for pensionister
- Religiøsitet før og nu
- Ernæringslære
- Besøg i institutioner
- Kunst og forståelse
- Musik og musikforståelse
- Litteratur og litteraturforståelse
- Projekter sammen med skoleklasser f.eks. skolekomedie, udenlandsrejser
- Grundtvigs betydning for vor tid

- Gruppen bruger sig selv f.eks. til at fortælle om det at være gammel, debattere osv.
- Andelsbevægelser
- Reklame
- Landbrug før og nu
- Gamle dialekter
- Familiestrukturer før og nu
- Opdragelse før og nu
- Udviklingslandene - og de gamle
- Gamle i andre kulturer
- Kend din by
- Dukketeater for børn - gamle spiller f.eks. eventyr for børn
- Gamle som turistførere
- Gamle som læser lektier med børn
- Gamle underviser skoleklasser i skoletid i gamle dage, gamle lege, sange, historiske begivenheder, går på museum sammen, laver ture sammen, fælles projekter osv.
- Gamle kirker
- Gamle slotte
- Museumsbesøg
- Nydelsesmidler - tobak og alkohol
- Energi og energikilder
- Udveksling med andre pensionistgrupper
- Fællesprojekt for flere pensionistgrupper: En beskrivelse af livet i 1920'erne med sepcielt henblik på beskrivelse af sociale forhold, f.eks. husmoderens funktioner og opgaver, skolegang, fritidsaktiviteter, barnets situation osv. Materialet kunne f.eks. bestå af tusind gamles besvarelser/beretninger og kunne bearbejdes eller redigeres af f.eks. Dansk Folkemindesamling
- Fredsaktiviteter
- Husligt arbejde før og nu
- Kriminalitet
- Fremmedord - slang. Hvordan udvikler sproget sig
- Gamle film
- Antikviteter
- H. C. Andersens liv og eventyr
- Kønsroller før og nu
- Det danske forsvar - flyvevåbnet, søværnet, fodfolk, hjemmeværn, civilforsvar
- EF
- FN
- Kommunikation
- "Mit kæreste eje"
- Turisme
- "De gamles museumstjeneste" i skoleferier

Ekskursioner og studierejser

Deltagerne hører til en generation, som først relativt sent i deres tilværelse fik lejlighed til at holde ferie. Og det er kun de færreste, der har haft tid, råd eller overskud til at tage på længere rejser før. Måske er det derfor, deltagerne i særlig grad peger på ekskursionerne og studierejserne som det, der har givet det væsentligste udbytte i studiekredsarbejdet.

I betragtning af, at deltagerne er ældre mennesker, er det forbløffende, så parat de er til at tage strabadser, der knytter sig til f.eks. længere busrejser med overnatning på billige hoteller, der ikke er forsynet med den bedste komfort. Og de klarer de anstrengende ture langt bedre end underviserne turde håbe i starten. Efterhånden som man har gjort erfaringer om, hvor meget deltagerne kan klare, er studieturene blevet længere og længere, og i de senere år har begge undervisere været udenlands med nogle af deres hold. Der har været arrangeret studieture til Geneve, Paris, Berlin og Bruxelles for at nævne nogle enkelte lokaliteter.

Korte ture

Stærkest vejer dog de forholdsvis korte ekskursioner af en enkelt dags varighed. Der har på holdene været stor interesse for at lære lokalsamfundets og omegnens historie og institutioner at kende. Man har forberedt sig på ekskursionerne hjemmefra, så man ved, hvad det er, man vil se efter eller spørge om, og bagefter diskuteres indtrykkene så på de ordinære møder i studiekredsen.

Det kan dreje sig om besøg på herregårde, på institutioner og museer, på historiske steder eller til karakteristiske landskaber. For nogle af deltagerne er det først gennem deltagelsen i studiekredsarbejdet, at de har fået fortrolighed med den egn, som de måske har levet hele deres liv i. For en del af deltagerne bliver ekskursionerne også en lejlighed til at bidrage med egne erfaringer og oplevelser i forbindelse med de steder, man besøger.

Det er et vigtigt princip, at disse studieture aldrig foregår uforberedt. Det er ikke sight seeing eller turistrejser, det drejer sig om, men lejligheder til både at opleve, indsamle informationer og bidrage med erfaringer.

Uv.: - Der er flere vigtige faser i arbejdet. For det første at finde frem til det emne, der skal studeres, og at samle så megen viden sammen om det som muligt.

Dernæst kommer planlægningen af studieturen, og der forbereder vi de spørgsmål, vi vil stille på stedet, og vi overvejer, hvad vi selv kan komme med af bidrag. Er der erfaringer, som vi har, og som kan være vores bidrag til dem, vi skal ud at snakke med?

Så kommer selve turen, og når den er forbi kommer bearbejdningen af vore oplevelser gennem samtaler. Det er måske først i den sidste fase, at erfaringerne tankemæssigt bliver sat på plads, og der sker en bevidstgørelse omkring det, der er arbejdet med.

Til sidst sker der altid en til-

bagemelding. Deltagerne udarbejder rapporter om deres erfaringer, og de sendes til de steder, vi har været.

Praktiske forhold

Det praktiske i forbindelse med ekskursionerne ordnes i videst muligt omfang af deltagerne selv. Men underviseren vil nok spille en større rolle i forbindelse med disse aktiviteter end med så mange andre.

Det er oftest hende, der sørger for at skabe de relevante kontakter og træffe de nødvendige aftaler. Drejer det sig om udlandsrejser, er underviseren i særlig grad ankerpersonen. Det gælder både i forberedelsesfasen og på selve turen. Det er kun et mindretal af deltagerne, der behersker fremmedsprog, og derfor må underviseren på disse ture optræde som både tolk og guide.

Udlandsrejser

Når deltagerne skal pege på de oplevelser og erfaringer fra studiekredsarbejdet, som har betydet mest for dem, er der en meget stor del, der nævner studierejserne, ikke mindst dem, der er gået til udlandet.

K: - Rejserne, ingen tvivl om det. Jeg havde aldrig været uden for landets grænser før. Det havde der hverken været tid eller råd til. Så jeg var meget spændt på, hvordan det skulle gå. Og så var det så dejligt, og vi oplevede så utroligt meget. Jeg tænker tit på den tur endnu.

Den begejstring, der har været for at komme ud at rejse, har i de seneste sæsoner betydet, at man har samlet sig om emner, som naturligt følges op af en studietur.

Det betyder en meget høj motivation for at fordybe sig i emnet, men det indebærer også en risiko for en splittelse på holdet. Alle vil gerne med, men der er nogle af deltagerne, som simpelthen ikke har råd, og andre som ikke kan pga. dårligt helbred eller nedsat førlighed. Disse grupper vil i det lange løb kunne komme til at føle sig udenfor fællesskabet, som jo særligt vil grundfæste sig på de lange ture.

K: - Jeg ville jo gerne med på alle ture, men det koster penge, og når man kun har en folkepension, så er det ikke let at spare op til de store ture.

K: - Det koster jo altsammen. Jeg sparer på kosten og tøjet, for jeg vil gerne med på så mange ture som muligt.

Man har bevidst søgt at modvirke dette ved at inddrage de hjemmeblevne i de erfaringer og oplevelser, som turene har givet. Der er udarbejdet udførlige rapporter om rejserne - gerne flere fra hver tur - der bliver hjembragt fotografier og evt. videofilm, og der hjemføres en mængde skriftligt materiale og brochurer fra de institutioner, man har besøgt.

Det hele gennemarbejdes, når turene er afsluttet, og der laves måske en film eller lysbilledserie. Her inddrages de hjemmeblevne også.

Endvidere arrangeres udlandsrejser i reglen på tværs af studiekredsene, således at man på rejserne delvis befinder sig i nye sociale grupper.

Alligevel vil det nok i det lange løb være vanskeligt at undgå, at der opstår en vis opdeling af deltagerne på holdene. Derfor er det vigtigt at fastholde de korte ture som det centrale, således som det også er tilfældet i øjeblikket.

Projekter

Studiekredsene er i årenes løb indgået i en række projekter, som vender sig ud mod andre i samfundet. Det er en klar følge af den skjulte læreplans succes. Deltagerne er blevet bevidste om deres egen situation og deres erfaringers værdi, og så er det nærliggende at stille dem til rådighed.

Offentligt debatindlæg

Projekterne kan bestå i, at deltagerne beslutter sig for at give et bidrag til diskussionen af et aktuelt problem i lokalsamfundet. Det kan f.eks. dreje sig om planlægningen af et plejehjem i kommunen, eller planerne om oprettelse af et medborgerhus. Efter at have arbejdet med problemet og indsamlet de relevante oplysninger, kan gruppen f.eks. ytre sig på almindelige borgermøder, hvor sagen er på dagsordenen, eller skrive indlæg til den lokale presse. Og det har effekt, som det bl.a. fremgår af et interview med Benedicte Ehlers:

- Vi har gennem samtaler med lokalpolitikere ændret et plejehjemsprojekt, så det blev anderledes centralt beliggende, også fordelingen af plejeboliger i forhold til antallet af kollektivboliger blev ændret til fordel for kollektivboliger. Jeg tror, det var en stor oplevelse både for politikerne og de ældre, at der kunne komme en så god dialog i gang. Vi har også andre eksempler på, at det kan nytte, at de ældre formulerer sig overfor kommunen f.eks. i Møldrup kommune i spørgsmål om gadebelysning, snerydning, rengørings- og havehjælp. Ordninger for de ældre bliver ganske enkelt bedre, når de ældre tages med på råd.

Ressourcepersoner

Deltagerne har også stillet sig til rådighed som ressourcepersoner. De har således i en lang række tilfælde været indkaldt til møder med grupper af studerende indenfor omsorgs- og plejesektoren. Her har de kunnet redegøre for de ældres ønsker og krav til f.eks. plejepersonalet, og de unge har kunnet udspørge de ældre om deres baggrund og livsløb, og på den måde har deltagerne kunnet være med til at aflive en række af de negative myter om ældre, som man ved, at unge mennesker går rundt med.

Repræsentanter for grupperne har også deltaget i diskussioner med politikere og personale indenfor socialsektoren på deres efteruddannelseskonferencer. De har kunnet give embedsmænd og politikere nogle nye indfaldsvinkler til problemerne, og de er kommet hjem til studiekredsene igen med overvejelser, som gruppen har kunnet inddrage i et videre arbejde.

Rapport fra en repræsentant for deltagerne i studiekredsen:

Ja, hvad er det, kan Ulla Brita og hendes pensionister nu ikke klare sig med folkehøjskoler, FN-højskole, forskningshøjskole og nu i august Brandbjerg højskole? Nej, efter invitation er vi nogle pensionister, der skal deltage i et lederkursus for ingeniører, kontorchefer m.fl. fra hele landet.

.....

Efter velkomst giver Ruth Kristiansen, uddannelseskonsulent i Socialstyrelsen, et oplæg om "styring gennem dialog". Det er noget vanskeligt, vi kender, hvor svært det er for Ulla Brita at få styret dialogerne ved vore sammenkomster, men vigtigt for et oplyst folk, det er det.

Her er der ro, trods et meget langt oplæg af et menneske med 14 års virke i centraladministrationen og beskæftigelse med uddannelse af personale i stat, amt og kommuner, og det er jo kun lidt af det lange, man fastholder

i tankerne, men hvis jeg har forstået det rigtigt, så har hun tænkt sig, at hvad vi pensionister, og det vi kalder folk i almindelighed drøfter, og som ofte er meget fornuftsbetonet og det lige fra taskerøverier, arbejdsløshed, byplanlægning m.m., kunne komme politikerne, embedsmændene og specialisterne tilgode og igennem disse dialoger skabe nogle forslag, der ikke altid behøver at dreje sig om økonomi.

Vi pensionister her i Viborg har haft mange berigende dialoger med folk fra by, amt og kommune og især med ungdom fra højskole, sygeplejeelever, skolebørn, ja selv i børnehaver, og der bliver de gamle helt vilde, og det er en del af det, der sker i vores andegård. Og det koster som regel kun en kop kaffe, men udadtil har vi haft interessante dialoger i flere forskellige byer sammen med plejehjemsbeboere, pensionister, sygeplejeelever, sygeplejersker og terapeuter, og jeg synes at en stor del af det, vi oplever, tangerer Ruth Kristiansens oplæg.

.....

Dialogen med stadsingeniøren blev anderledes , end han havde tænkt sig, nemlig noget med boform, kvadratmeterlejlighed, bofællesskab sammen med unge eller alene, noget af det FUAM også beskæftiger sig med, jeg kastede nemlig spørgsmålet ind i snakken, om han talte med arbejderne på arbejdspladserne. Det måtte han benægte, idet han havde 120 mand under sig.

Mit spørgsmål hang sammen med et besøg i kalkgruberne i Mønsted for mange år siden, hvor der var en arbejder, der viste rundt, talte om hvordan man huggede kalken løs, og vidste, hvornår den begyndte at blive levende og på et vist tidspunkt ville falde, noget ingen ingeniør kunne regne ud.

Også i folkeskolen har deltagere stillet sig til rådighed. De har kunnet være levende vidner om historiske begivenheder, som børnene beskæftiger sig med i samfundsorientering. Eksempelvis har de kunnet give børnene et indtryk af, hvordan det var at leve i Danmark i trediverne, hvor der også ligesom nu var stor arbejdsløshed. Og de har kunnet fortælle om familiemønstre og familietraditioner i begyndelsen af århundredet.

Fra en artikel om Viborgpensionisterne:

Dagen før var en gruppe af de gamle på turistkontoret i Viborg sammen med en 4. klasse. De så lysbilleder om Viborgs historie og kom til at snakke om skoleudflugter før og nu.

De gamle fortæller, at de kørte i hestevogn, og så stod hestene og græssede på en bakke, til de skulle hjem igen. Lynhurtigt bliver børn og gamle enige om at genoplive gamle dages skoleudflugt og tage af sted, børn og gamle sammen, i hestevogn, når foråret kommer.

Der er en kærlig og varm stemning mellem børnene og de gamle. De sidder stor og lille på skift og snakker, og da en af de gamle siger: "Vi er jo nogle gamle nisser", kommer det spontant fra et af børnene: "Jeg kan godt lide nisser ....". Jacob på 10 siger: "Jeg synes, det er skægt at høre om gamle dage. Vi har også leget nogle af de lege, som de gamle har lært os, sådan noget med at spille klink og lege mus med pebernødder og rosiner. Men de havde jo ikke ret meget legetøj. De fik sådan mere stromper og skjorter til jul. Det kunne jeg nu ikke tænke mig. Jeg vil hellere have et badmintonsæt.

Debatmateriale

I nogle studiekredse har arbejdet med et emne resulteret i udarbejdelse af et debatmateriale omkring et eller andet vigtigt aspekt. Det kan være om forholdet mellem de voksne og deres gamle forældre, om ensomhed, om institutioner og om døden. Disse debatoplæg kan have meget forskellig karakter og er ikke begrænset til læserbreve og andre indlæg i den lokale presse. Deltagerne har været meget kreative og udnyttet de talenter, der har været i de enkelte grupper. Nogle har kunnet skrive digte og sange og andre har kunnet fremføre dem ved møder, hvor de pågældende problemer har været på dagsordenen. Man har også udarbejdet debatoplæg i form af et teaterstykke, "Begravelsen foregår i stilhed", som deltagerne har opført på en lang række institutioner.

Informationsarbejde

Flere af grupperne har i de senere år gennemført projekter, der er endt med udarbejdelse af et konkret informationsmateriale. Det gælder således en lysbilledserie med tilhørende speakertekst, som fortæller om, hvor ældre mennesker løber en risiko for at falde og måske pådrage sig et lårbensbrud, og hvad man kan gøre for at undgå det. Deltagerne har deltaget i alle faser af produktionen fra udarbejdelse af et idékatalog, til forslag om hvorledes de enkelte billeder skulle tages og til redigering af speakerteksten. Der blev iøvrigt sat en række gode råd på rim af typen: "Pige træd varsomt, thi karret er glat, få dig et håndtag på fliserne sat". Serien har været en formidabel succes, den er udlejet til og købt af institutioner i både ind- og udland.

Avisartikel om lysbilledserien

En gruppe på 24 personer i Viborg har gjort en aktiv indsats for at forhindre mange jævnaldrenes mareridt - brækkede ben. De har fremstillet en lysbilledserie om emnet i en studiekreds under Liberalt Oplysnings Forbund.

Tilsyneladende har pensionisterne haft en heldig hånd med arbejdet, idet serien er populær både her i landet og i udlandet.

Den er foreløbig blevet eksporteret til Island og England, og Holland er også interesseret. Her i landet har 24 kommuner haft bud efter serien, der har fået titlen "Lev livet hel - og helt".

Vi lavede serien sidste vinter og udgangspunktet var, at den skulle være et alternativ til de mange pjecer, oplyser studiekredsens leder, Ulla Brita Gregersen.

Lysbillederne viser de farlige situationer, der kan medføre brækkede ben, og på vers forklarer pensionisterne, hvordan det kan undgås. Den lokale Jørgen Worsøe har hjulpet med at få det hele til at rime, ligesom Viborg Sygehus velvilligt har stillet den lægelige ekspertise til rådighed.

Vi har allerede været rundt og vise lysbillederne mange steder, og vi vil også tilbyde den på plejehjem og ældrecentre fremover, siger Ulla Brita Gregersen.

I øjeblikket er man i gang med at udarbejde en ny lysbilledserie, som skal fortælle om problemerne i forbindelse med nedsat hørelse og om de hjælpemidler, der står til rådighed for den ældre i den forbindelse.

Samarbejde mellem hold

Udarbejdelsen af sådanne projekter sker i reglen med deltagelse fra flere studiekredse. Det betyder, at underviseren må bruge megen tid

på at koordinere de forskellige holds indsats og organisere det praktiske samarbejde.

Uv.: - Der har været et tilfælde med et brækket ben på holdet. Vi havde også været på studietur til en messe om hjælpemidler. Og så rejste diskussionen sig om, hvad skal vi gøre, hvad kan vi selv bidrage med.

Vi fandt en masse pjecer frem om problemet og fandt ud af, hvor vi kunne ringe og skrive hen for at få materiale.

Der gik så lang tid, hvor vi diskuterede, hvordan vi kunne gribe sagen an, og vi kaldte ideer og forslag frem på holdene: Hvad er det, vi går og falder over? Hvad er det for situationer, der er farlige?

Der kom bidrag og ideer fra alle holdene, og jeg samlede dem sammen i en idémappe.

Så gik vi til sygehuset, og der var en repræsentant med for hvert hold. Vi fik grønt lys fra institutionen - de ville godt betale og være faglige konsulenter.

I grunden var der to studiekredse, der var interesserede i at lave projektet. Men vi fandt ud af, at kommunikationen blev for dårlig, og så blev det mandagsholdet, der kom til at stå for det.

Nu blev der skrevet en drejebog, og alle ideerne blev sat sammen. Alle fik en kopi af drejebogen, og alle fik lejlighed til at komme med forslag.

Det blev efterhånden klart, at vi måtte have en hovedredaktør, og der fik vi en, som er meget god til sådan noget.

Så gik vi ud og tog billeder. Alle på holdet var med på billederne. Ellers var det et spørgsmål om, hvem der havde mulighed for at deltage. Og hvem der havde rekvisitter, der var brug for. Vi arbejdede i høj grad efter de forhåndenværende søms princip.

Det giver ind i mellem nogle problemer, at der er mange, som deltager i projektets start, men at der nødvendigvis i den afsluttende fase bliver tale om, at det er en mindre gruppe, der udfører det meste af det praktiske arbejde. Ikke alle kan få deres gode ideer indarbejdet i det endelige produkt, og det kan give anledning til skuffelse. Men problemet tages op og gennemdrøftes i gruppen.

Uv.: - Det kan være et problem. Vi havde det også i forbindelse med den bog, vi lavede om børnebørn. Der var nogen, som ikke fik sit bidrag med, og det var de naturligvis skuffede over. Men så tog vi det op og diskuterede det grundigt igennem. Det løste faktisk situationen.

Det gør vi i det hele taget meget ud af, at tale om ting, vi har lavet, og om det, vi har oplevet ved det - både det gode og det dårlige. Det nytter ikke noget, at vi bare kører videre uden at bearbejde, hvad der ligger. Tværtimod er det meget vigtigt, at vi tager tiden til at snakke problemerne igennem.

Udbyttet af undervisningen

Det fremgår ganske klart af samtaler med deltagerne, at det har givet et stort personligt udbytte at deltage i studiekredsarbejdet. Hver enkelt kan pege på nogle helt personlige oplevelser, som har været væsentlige, og det har været meget svært at finde nogen, som har gjort negative erfaringer.

K.: - Først og fremmest har det givet mig selvtillid, man opdager pludselig, at "jeg" der har gået som husmor - kone på landet, at "jeg" var lige så meget værd som alle de andre - en dejlig følelse.

K.: - Den kammeratlige tone, kurset er holdt i, har givet mig og mange andre livsmodet og glæden tilbage.

K.: - Selv om vi kommer fra forskellige sociale lag, har det ikke givet problemer. Vi er som en, stor kærnefamilie, og der er aldrig optræk til kontroverser. Vi deltager i hinandens sorger og glæder og føler, at vi stadig trods alderen kan lære noget og få udvidet horisonten.

M.: - Andre mennesker har hjulpet mig og opmuntret mig, og det har givet mig noget af det, jeg kalder livskvalitet.

K.: - Jeg har lært en masse udefra, som jeg ikke havde tænkt meget på før i tiden. Man bliver oplyst om mange ting, og på en bedre måde, end hvis man læser det hjemme hos sig selv.

Praktiske og økonomiske forhold

De negative erfaringer hænger dels sammen med nogle praktiske og økonomiske forhold, og dels med de gruppedynamiske spændinger, der fremkaldes af den selvstyrende arbejdsform.

K.: - Jeg ville godt have været med på udlandsrejserne, men vi, der er for svagelige, kan ikke komme med. Det går lettere på endagsturene, og de har været gode. De lange rejser har taget for lang tid at forberede.

K.: - Jeg kunne godt tænke mig, at der var mulighed for at køre med bus til og fra kursus, det er for dyrt at leje bil, men det er jeg nødt til, når jeg er så dårligt gående.

K.: - Jeg synes ikke om klikedannelser. Det er kun nogle få udvalgte, der er med, når der virkelig skal ske noget. Vi er nogle stykker, for ikke at sige mange, der aldrig får en chance for at vise, hvad man duer til.

K.: - Det er ikke altid lige lutter lagkage. Vi har både kværulanter og sure løg imellem, men vi forstår jo at holde dem lidt nede.

M.: - Jeg ville godt, at der skulle være mere mellem de nordiske lande i stedet for det sydlige udland. Mange af de ældre kan bedre forstå de nordiske sprog.

K.: - Kurset strækker sig over lidt for lang tid. Jeg ville godt nøjes med syv måneder.

Det er dog alt i alt meget få kritiske indvendinger, der kommer frem, selv når man insisterer på, at der dog må være noget, som ikke helt har været, som man kunne ønske.

K.: - Jamen, jeg synes ikke, jeg kan se noget. Alt hvad jeg har oplevet, har været så dejligt.

M.: - Jamen, der har faktisk ikke været problemer. Vi har ligesom haft en stiltiende aftale om, at vi bliver ved at snakke om tingene, indtil vi er blevet enige. Vi har aldrig haft en afstemning om noget.

M.: - Der er ikke de problemer som ude i samfundet. Vi kan snakke sammen alle sammen, der er ingen, der er for fine til at være med.

I spørgeskemaundersøgelserne bliver de udspurgte anmodet om at angive, om de kan tilslutte sig en række udtalelser om problemer, der kan have været i arbejdet på holdene. Også her er det vanskeligt at fremkalde ret mange kritiske reaktioner. Der er ikke ét eneste af de anførte udsagn, der får massiv tilslutning. Men af de tendenser, der viser sig i besvarelserne, kan nok alligevel ses nogle af de problemer, der har været - måske under overfladen.

Den udtalelse, der får størst tilslutning, lyder: "En af de ting, der har givet problemer, er efter min mening, at der er enkelte deltagere, som aldrig er aktive". Og næsten lige så stor tilslutning er der til et udsagn om, at "det er de samme der hele tiden dominerer arbejdet". Det er udsagn, som ofte forekommer ved deltagervurdering af selvstyrende arbejdsgrupper - også når deltagerne kommer fra andre aldersklasser.

I denne sammenhæng kan det understrege behovet for, at underviseren er opmærksom på de gruppedynamiske processer. Det kan meget vel tænkes, at de ældre vil være mere tilbageholdende med protest eller kritik i situationen, end yngre deltagere vil være det. Derfor kan man komme til at overse en begyndende utilfredshed.

Det vigtigste

Mens der ikke kan samles enighed om de negative udsagn, er der en klar tilslutning om bestemte grupper af udtalelser, der drejer sig om, hvad der har været det vigtigste ved at deltage i undervisningen.

Over halvdelen af de udspurgte erklærer sig fuldstændig enig i flg. fire udsagn:

For mig personlig har noget af det vigtigste ved at deltage i undervisningen været.....

- at jeg er kommet med på rejser og udflugter,
- at jeg er blevet mere bevidst om, hvordan ældre mennesker har det i dagens Danmark,
- at jeg har fået kontakt med nye mennesker,
- at jeg er blevet bedre orienteret om det, der sker i samfundet.

To af disse udsagn angår det bevidstgørende og vidensmæssige aspekt af studiekredsarbejdet, og de to andre angår det sociale og oplevelsesmæssige. Det ser altså ud til, at både den officielle og den skjulte læreplan er blevet realiseret i arbejdet.

Det er også de samme aspekter, der får tilslutning, når der lidt bredere forhøres om, hvad deltagerne mener, at de har haft ud af at deltage.

Over 90% af besvarelserne tilslutter sig flg. udsagn om, hvad der er det vigtigste udbytte af undervisningen:

- at jeg har fået kontakt med nye mennesker,
- at jeg er kommet med på rejser og udflugter,
- at jeg er blevet mere bevidst om, hvordan ældre mennesker har det i dagens Danmark,
- at jeg har lært en masse om de emner, der er arbejdet med,
- at jeg er blevet bedre orienteret om det, der sker i samfundet.

Over 80% af besvarelserne tilslutter sig flg. udsagn:

- at vi har været med i planlægningen,
- at jeg har fået en større selvtillid,
- at vi også har fået kontakt med hinanden udenfor undervisningstiden,
- at jeg har fået større livsmod,
- at jeg har kunnet hjælpe og opmuntre andre mennesker.

Virkning i dagligdagen

Virkningen af undervisningen kan også spores i deltagernes daglige tilværelse. Som helhed er deltagerne i dag en gruppe ældre, som er meget udadvendte og aktive, og selv om det ikke alene skyldes den inspiration, der er kommet fra studiekredsarbejdet, er der ingen tvivl om, at det har betydet noget.

Som tidligere anført er der en stor del af deltagerne, som ikke tidligere har deltaget i aftenskoleundervisning, men i dag er der adskillige som ved siden af studiekredsaktiviteten også går til almindelig aftenskoleundervisning i så forskellige emner som slægtsforskning, gymnastik, yoga, engelsk, tysk, fransk, sang, svømning, bowling, maling og keramik.

Nogle af de ældre er nu så engagerede i forskellige aktiviteter, at de også for deres børn og øvrige familie virker helt forandrede.

K.: - Der er vist ingen, der har så travlt som os pensionister. Det er svært at få tid til det hele.

K.: - Min søn sagde til mig: Nu er det snart sådan, at man skal ringe og bestille tid for at være sikker på at træffe dig.

K.: - Mine børn siger, at jeg er blevet et andet menneske.

Hvor mange deltager i andre fritidsaktiviteter samtidig med at de går i studiekreds?

	Kvinder *N*	*Mænd* *N*
Andet aftenskole hold	47	12
Foreningsaktivitet	8	10
Ældreklub	1	17
Dagcenteraktivitet	1	6

Flere af de udspurgte anfører på spørgeskemaet særlige oplevelser eller emner, som har været væsentlige for dem, eller anbefaler andre at gå i gang med noget tilsvarende.

K.: - Jeg ville ønske, at alle pensionister måtte få sådan et tilbud og få hjælp til at komme på sådan et kursus. Det giver en masse, og det må være bedre at få hjælp til sådan et kursus end at få et medicinkort. For man glemmer de små skavanker. Vi kan godt være lidt triste engang imellem, når vi møder op, men der er smil og godt humør, når vi går hjem, og vi glæder os til næste onsdag, men der er heller ingen så god som Benedicte.

K.: - Til alle pensionister vil jeg sige. I behøver ikke at være ensomme, gør alvor af det, kom op af den lænestol, det vil du ikke fortryde. I den bliver du ikke aktiv, du går bare helt i stå. Hjernen skal have noget at arbejde med, ellers går den i stå. Meld dig til kursus for ældre til efteråret og du vil få det godt sammen med andre, og når du kommer hjem kan du bruge din lænestol til at slappe af i og tænke på alt det, du har oplevet.

Underviseren

Følelsesmæssige bånd

Underviseren er naturligvis en meget central person i arbejdet og opleves også sådan af deltagerne. Det fremgår helt tydeligt af samtaler og spørgeskemasvar, at der er opstået stærke og positive bånd mellem deltagere og underviser. På alle holdene er man helt overbevist om, at man har været utrolig heldig med at få netop den underviser, man har.

Og de følelsesmæssige bånd går også den anden vej. Når man taler med underviserne kan man ikke undgå at blive slået af det stærke personlige engagement i den enkelte deltager, som kommer til udtryk. Man kender deltagerne i studiekredsene ikke alene fra den undervisningsmæssige sammenhæng, men er også orienteret om, hvad der sker på hjemmefronten. Underviseren er også blevet en del af det sociale netværk.

Uv.: - Der kommer mange opringninger ind imellem, for der er jo deltagere imellem, som i det daglige ikke har så mange kontakter. Men efterhånden som gruppen arbejder, bøjes kontakterne mere mod deltagerne indbyrdes. Man er godt klar over, at jeg har mange gøremål, og derfor bliver jeg mere fredet. Selvfølgelig kan der være ting, der brænder på, og så får vi en snak i telefonen.

Rolle og funktion

Underviserens funktion og rolle bliver på en række områder anderledes end den traditionelle aftenskolelærers. Det ligger jo som grundlag for hele arbejdet, at det er deltagerne selv, der skal tage over og træffe beslutninger, og at underviseren ikke er den, der skal lede og fordele arbejdet. Denne holdning styrer underviserens handlinger helt fra starten, og det betyder, at deltagerne må erfare, at der er en række af deres vanemæssige forventinger til en lærer og til undervisning, som ikke bliver opfyldt.

Uv.: - Noget jeg lige fra starten lagde stor vægt på var, at alles mening var lige væsentlig, og at vi i fællesskab skulle finde frem til de emner, vi skulle drøfte, og at vi alle var ansvarlige for forløbet af vores eftermiddage.

Uv.: - I begyndelsen forventede de nok, at jeg var degnen, men da jeg tilstrækkelig mange gange havde bevist for dem, at jeg var hverken den klogeste eller læreren, men at jeg godt ville være med til at formidle nogle af deres ideer og sætte noget i gang, begyndte de at komme i gang. Og lidt efter lidt gik jeg væk fra rollen med at være leder og blev menigt medlem.

Uv.: - I starten var det meget lagt op til mig, hvad der skulle ske, men jeg vendte helt konsekvent retningen om og spurgte: Ja, men hvad mener I, hvad har I lyst til, hvad synes I, at vi skal gøre her.

Sæsonplanlægning

Princippet om selvstyring betyder også, at sæsonplanlægningen får en noget anden karakter. Der er lagt nogle rammer for arbejdet, som fremgår af annonceringen af kurset, men indholdet fastlægges af gruppen selv. Når der er tale om opstart af en helt ny gruppe er det rimeligt, at underviseren møder frem med nogle forslag til emner, som erfaringsmæssigt har interesse, men siden hen planlægges forløbet i et samarbejde.

Uv.: - Der er nogle emner, som næsten altid finder tilslutning - "Min skoletid", "Min barndom", osv. altså emner, som alle umiddelbart kan komme med bidrag til.

M.: - Vi plejer at tale om, hvad det kunne være interesssant at tage fat på. Og der kan være mange meninger i starten, men tilsidst finder vi jo frem til noget, som alle kan gå ind for.

K.: - Når vi så er blevet enige om, hvad vi skal lave, så er det meget godt, at så planlægges der mange møder frem. Det er praktisk, at man ved lige på dato, hvornår man skal på tur, for så kan man passe de andre ting, man skal, ind i det hele.

Dirigent

På de enkelte møder har underviseren en væsentlig rolle som dirigent. Der er i reglen stor diskussionslyst i gruppen, og det bliver underviserens opgave at holde diskussionen på sporet og dels opsummere og afrunde.

K.: - Vi snakker jo meget, og nogen mere end andre, så det kan somme tider være vanskeligt at få stoppet op. Men der skærer Ulla Brita Gregersen igennem og siger, at nu må vi se at komme videre.

Uv.: - Det er meget vigtigt at have antennerne ude og fornemme, hvad der sker. Det gælder om, at ingen i gruppen brænder inde med noget, som hun gerne ville have frem. Og så kan det være nødvendigt at sige: Hør nu skal vi høre, hvad den eller den mener om spørgsmålet.

Inspirator

Underviseren har også en vigtig rolle som inspirator og som den der lægger mærke til den enkelte og giver anerkendelse for det, der bliver ydet.

Uv.: - Det er vigtigt, at alle føler, at de er med her som hele personer, og at jeg viser dem, at jeg både ser og hører. Er der en, som møder op i en ny, pæn bluse, så siger jeg det til hende, at den er vel nok pæn. Der er jo mange enlige på holdene, og de har ikke så mange i hverdagen, som kan sige sådan noget til dem.

Uv.: - Jeg tror, at man først og fremmest fungerer som katalysator. Det er ikke mig, der skal gøre tingene, men jeg skal være med til at få tingene til at ske. De kan jo utroligt meget de gamle, og de har brug for at få bekræftet, at de bare skal springe ud i det.

I spørgeskemaet var der lejlighed til at tage stilling til, hvem der relativt set betød mest i forskellige situationer under arbejdet: underviseren eller deltagerne. Af svarene

kan man se, at underviseren opleves som den, der i særlig grad tager sig af den praktiske tilrettelæggelse af studieture og ekskursioner, og at deltagerne også oplever underviseren som den, der strukturerer diskussionerne og giver anerkendelse for særlig gode præstationer.

Underviseren har den væsentligste betydning for arbejdet, når det drejer sig om

1) at kontakte personer og institutioner, man vil besøge,
2) at ordne det praktiske i forbindelse med udflugter og rejser,
3) at sørge for at alle kommer til orde og får lov til at sige sin mening,
4) at få afsluttet et emne og starte på noget andet,
5) at anerkende en særlig god indsats fra en af deltagerne.

Underviseren har mindre betydning for arbejdet, når det drejer sig om

1) at tage initiativ til samvær uden for normal undervisningstid,
2) at holde kontakt med fraværende deltagere,
3) at bringe nye, aktuelle spørgsmål ind i undervisningen,
4) at komme med bøger eller artikler til undervisningen.

Af svarene kan også ses, at der øjensynlig er opnået den virkning af studiekredsarbejdet, som man har tilsigtet. Der er skabt et socialt netværk, som væsentligst opretholdes af deltagerne selv, og deltagerne spiller også en væsentlig rolle i forbindelse med selve undervisningens indhold.

Særlige kvalifikationer

Vil man på baggrund af dette opstille de særlige kvalifikationer, som underviseren skal være i besiddelse af, er det i hvert fald ikke faglige i snæver forstand.

Det er først og fremmest en interesse for de ældre, en tro på deres muligheder og en respekt for deres erfaringer. Det er forudsætningen for, at underviseren helhjertet kan gå ind for en undervisningsform, der er baseret på princippet om selvstyring.

Dernæst er det evnen til at kunne begejstres for et emne eller en aktivitet og at kunne overføre denne begejstring til andre, for deltagerne har først og fremmest brug for hjælp til at komme i gang. Er de først i bevægelse og har gjort erfaringer om, at opgaver løses og projekter gennemføres, så udvikler tingene sig af sig selv.

Hvis erfaringerne fra Viborg holder, kræver det af underviseren endvidere, at hun har en familie, der deler interessen for arbejdet. Undervisningen er ikke koncentreret til nogle bestemte timer hver uge - der er ofte tale om arrangementer, som finder sted på skæve tidspunkter eller i week-ends. Det kan blive en belastning for familielivet, hvis man ikke - som i Viborg - kan inddrage familien i selve arbejdet.

I Viborg har det indtil nu været kvinder, der har fungeret som undervisere, og noget kunne tyde på, at det ikke blot er et tilfælde. Der er nemlig afholdt to kurser for lærere, som kunne tænke sig at tage et tilsvarende studiekredsarbejde op i andre kommuner, og af de 38, der tilmeldte sig, var de 30 kvinder. Måske er det traditionen fra omsorgsarbejdet, hvor kvinderne også dominerer, der føres med over her.

Økonomiske og praktiske forhold

Forskellig pris

Folkepensionister får i reglen mulighed for at deltage i aftenskolens undervisning til en nedsat takst. Det gælder også deltagelse i studiekredsene. Men kommunerne er ikke lige villige til at yde tilskud til de ældre, og det betyder, at geografi ofte er skæbne.

I Viborg kan deltagerne i studiekredsene f.eks. nøjes med at betale under 100 kr. for en hel sæson, men hvis de bor i den nærliggende Møldrup kommune, skal der for det samme betales 350 kr. Reelt betyder det, at de ældre, som ikke bor i Viborg, bliver afskåret fra at deltage i ret meget andet end studiekredsen - for den tager alt, hvad der af folkepensionen kan sættes til side til deltagelse i undervisning. De ældre i Viborg kan derimod p.g.a. den rimelige pris tillade sig at deltage i mere end ét hold under aftenskolen.

Det er forståeligt, at mange af deltagerne giver udtryk for deres utilfredshed med disse forhold:

K.: - Jeg synes, at der er for stor prisforskel i de forskellige kommuner. Vi her i Møldrup skal betale over 300 kr., men i Viborg skal de ikke engang betale 100. Det burde være ens over hele landet, og i grunden burde det være gratis for pensionisterne, det er da bedre, at der betales for vores undervisning end for medicin.

K.: - Prisen skal ikke være afgørende for, om jeg vil være med. Men jeg synes ikke det er rigtigt, at nogen skal have det meget billigere end andre.

Kaffe- og blomsterkasse

Foruden undervisningsgebyret vil deltagelse i studiekredsen i reglen koste nogle få kroner pr. gang til kaffen, og desuden lægger man gerne et mindre beløb hver gang til en "blomsterkasse". De fleste deltagere er meget tilfredse med denne ordning.

Derimod er der flere, som peger på vanskeligheder med at skaffe penge til deltagelse i de lidt større arrangementer:

K.: - Vi har for ofte skullet have pungen op og betale noget, og de lange ture til udlandet er nok billige, men alt for dyre for mange. Jeg har i hvert fald ikke råd til at være med længere.

K.: - En almindelig folkepensionist kan ikke få råd til at være med, når der skal foretages rejser helt ned til Paris.

Pengeindsamling

For at klare de økonomiske problemer har man på forskellig måde søgt at samle penge ind til arrangementerne.

I forbindelse med konkrete projekter og ture har man søgt forskellige fonde og henvendt sig til lokale virksomheder for at anmode om tilskud. Det er ofte underviseren som her må optræde som de æl-

dres talsmand og søge at trække i de rette tråde.

Man har også arrangeret bazarer, hvor der er solgt håndarbejder og lignende, som de ældre har fremstillet.

Og så har der vist sig en velkommen indtægtskilde i forbindelse med den lysbilledserie, der er fremstillet og som både lejes ud og sælges.

Uv.: - Vi har lavet en pensionisternes rejse- og aktivitetsforening, sådan at vi kan leje ud og sælge. Der er en række juridiske ting, man skal kende til i den forbindelse, så det er nok klogt at kontakte en professionel og få hjælp derfra.

Pengene herfra går til at dække udgifterne ved aktiviteterne.

Man skal have været med i arbejdet et år og have bidraget på en eller anden måde i den tid, hvis man skal være med til at bruge af kassen.

Lokaler

De praktiske rammer omkring studiekredsarbejdet varierer ganske meget. Nogle grupper samles i en menighedssal, andre holder til i lokaler, som f.eks. også anvendes af daghøjskolen i byen, og man har udnyttet mødelokaler på bibliotek og institutioner.

Nogle af deltagerne i disse studiekredse må forventes at være gangbesværede, og andre kan have en vis svækkelse af syn eller hørelse. Derfor bør der gøres en særlig indsats for at skaffe de bedst egnede lokaler til arbejdet:

M.: - Den eneste forandring, jeg kunne foreslå var, at man sørgede for, at der ikke er for mange trapper op til lokalet. Jeg døjer noget med dem, der er her, og jeg er ikke den eneste.

K.: - Når undervisningen ikke skal være i lokalet, altså når vi skal på en institution eller sådan noget, så må man sørge for på forhånd at undersøge, hvor mange etager vi skal op.

Referater

Der vil i reglen være brug for at udarbejde referater til møderne, eller at mangfoldiggøre materiale, men ingen af studiekredsene har haft let adgang til f.eks. skrivemaskine, kopimaskine, filmapparat mv.

Resultatet er, at man har måttet improvisere hen ad vejen, og at mange af de praktiske ting i forbindelse med skrivning og udsendelse er ordnet hjemme hos de deltagere, der har adgang til hjælpemidler. I en del tilfælde har deltagerne kunnet hente assistance hos deres børn i den forbindelse.

Tidsmæssig placering

Med hensyn til undervisningens tidsmæssige placering er der ganske klare signaler fra deltagerne. Man ønsker tidlig formiddag eller tidlig eftermiddag:

Hvornår skal undervisningen helst finde sted?

	Kvinder		*Mænd*	
	N	*%*	*N*	*%*
Tidlig formiddag	50	46	14	35
Sen formiddag	12	11	7	18
Tidlig eftermiddag	41	38	12	30
Sen eftermiddag	5	6	7	18

Og med hensyn til varigheden af de enkelte møder er der også stor enighed blandt de ældre, der besvarer spørgeskemaet. Man finder, at 3 timer pr. gang er passende.

Deltagerantal

I betragtning af, at der er tale om arbejde i grupper, som er selvstyrende, og hvor megen tid går med diskussioner, kunne man forvente, at der var ønske om et ret begrænset deltagerantal på holdene.

Besvarelserne viser, at et antal på 20 foretrækkes af mere end halvdelen, og det er lidt færre end det antal, der findes på holdene nu:

Hvor mange deltagere skulle der helst være på holdet?

	Kvinder		*Mænd*	
	Antal	*%*	*Antal*	*%*
10	1	1		
15	27	23	4	12
20	69	58	19	58
25	18	15	10	30
30	3	3		

Det lokale samarbejde

Studiekredsene er jo blot ét af den lange række tilbud, som retter sig mod pensionisterne i Viborg kommune, og der kan være en del overlapninger af aktiviteter og personer i forskellige sammenhænge. Det giver muligheder for et frugtbart samarbejde, men også en risiko for konflikter hvis man ikke er opmærksom på det.

Omsorgsarbejdet

For det første er der tale om den række mødesteder og aktivitetstilbud, som kommer gennem omsorgsarbejdet i byen. De fysiske rammer omkring det er bl.a. byens dagcentre, og i studiekredsenes startperiode kunne det give nogle problemer, at der var ældre, som både deltog i studiekredsarbejdet og kom i dagcentrene.

O.: - Det har ligesom været lidt finere at deltage i studiekredsene. Det har ikke mindst været børnene, som hellere ville have deres forældre med der, end de skulle komme hos os på dagcentrene. Og det selvom den ældre i virkeligheden nok passede bedre ind her. Men det var begynderproblemer, jeg mener ikke, at de eksisterer mere.

O.: - Vi har haft enkelte ældre her, som hemmeligholdt deres tilhørsforhold til dagcenteret, men personalet er enigt om, at der var tale om startproblemer. Nu har vi i lang tid haft et udmærket samarbejde med studiekredsene.

Dagcentre

Studiekredsene har haft en række fællesaktiviteter med byens dagcentre. Det har ofte formet sig på den måde, at studiekredsene er kommet på dagcentrene og har præsenteret resultatet af deres arbejde. Det kan være i form af optræden, af lysbilledforevisninger, fortællinger om de ture, man har været på, sang og dans.

O.: - Ulla Brita havde været i Kalundborg med et hold, og så

kom de på genbesøg her ovre. Pensionisterne blev indkvarteret rundt omkring, og så blev dagcenteret ligesom basis. Man mødtes her om formiddagen til arrangementerne, og der blev skabt nogle gode kontakter og venskaber.

Sådan noget har vi været fælles om flere gange. Ulla Britas hold sørger for indkvarteringerne, og vi sørger for det praktiske omkring kaffeborde og sådan noget.

I starten var det nok først og fremmest studiekredsens deltagere, der kom til dagcentrene for at yde. Men de ting, de er kommet med, har også smittet af på dagcentergrupperne, således at de ældre her også bidrager til det fælles arrangement med f.eks. fortælling og sang.

Pensionistforeninger

Der er også både muligheder for konflikt og samarbejde med de lokale pensionistforeninger.

O.: - En af ældreklubbernes ledere har beklaget sig over, at studiekredsene tager deres folk. Der er så mange tilbud til pensionisterne, så han følte, at man konkurrerede om medlemmerne. Han syntes, at der blev lavet opsøgende arbejde i studiekredsene, og det var ikke meningen.

Derfor er det vigtigt, at en opstart af studiekredsarbejde i en kommune tager højde for de lokale konfliktmuligheder, der kan være, personmæssige og organisationsmæssige.

Der ligger store muligheder i det lokale samarbejde, specielt mellem omsorgsvirksomheden og undervisningsvirksomheden, men der er ikke tvivl om, at det hele står og falder med indstillingen hos de konkrete personer, der arbejder i de to sammenhænge.

En formalistisk indstilling til tingene kan let dræbe alt initiativ, fordi de to typer af aktiviteter jo har deres baggrund i forskellige lovsæt og cirkulærer, og der er ingen fælles pengekasse.

I Viborg har man været overordentlig heldig med samarbejdet, fordi lederen af omsorgsarbejdet, Ingrid Lynge, har været meget positiv og smidig i sin holdning, og fordi der på dagcentre og i klubberne har været personale, som har forstået at gå ind i samarbejdet.

O.: - Der har været en tydelig afsmittende virkning på klubarbejdet. I en af klubberne havde man hørt om Viborg-pensionisternes aktiviteter, og de sagde: Vi kan også sådan noget. Og så gik de i gang med en række aktiviteter og udflugter, og pressen kom til stede og skrev om det.

Vi har også på dagcentrene sat ting i gang. I begyndelsen var vore ældre jo tilbøjelig til at opleve, at dem fra studiekredsene var meget bedre, men så så de efterhånden, at det var jo ikke altid helt godt, det de kom og viste, og så fik de mod til at gå i gang med noget selv også.

Kommunen

Det er også vigtigt at skabe kontakt til kommunens politiske og administrative bagland.

Både politikerne og embedsmændene deler i almindelighed befolk-

ningens generelle negative syn på aldringen og de ældre. Hvordan skulle det være anderledes. Og begge grupper har gennem de sidste årtier i stigende grad skullet tage stilling til de problemer, som kommunens svagelige ældre har givet. Man har etableret hjemmehjælpsordninger, bygget plejehjem og oprettet forskellige andre støtteordninger for de ældre, som ikke længere kunne klare tingene selv.

Det betyder, at etableringen af selvstyrende studiekredse med aktivt og udadvendt sigte er nogle nye fænomener, og noget som i hvert fald bryder med den omsorgsholdning, som gennem tiden har præget de politiske og administrative tiltag.

Der kan være brug for et oplysningsarbejde for at gøre disse grupper af beslutningstagere bevidst om, at vi står i en ny situation, hvor det kan være nødvendigt at nedbryde nogle barrierer - ikke mindst af administrativ art, for at skabe de bedst mulige forhold for kommunens hjemmeboende ældre.

U.: - Vi har helt bevidst sørget for at gøre opmærksom på os selv. Når vi har afsluttet et eller andet forløb, har vi inviteret lokale politikere til at komme. Og vi har også brugt kommunens embedsmænd som ressourcepersoner. De er kommet her, eller vi har været på besøg hos dem for at få noget at vide om kommunen. Det har været til stor glæde for begge parter. Og jeg tror, at det har været med til at ændre politikernes syn på, hvad der er de ældres behov.

Helt fint er det naturligvis, hvis man gennem denne kontakt kan få politikere og administration til selv at være kreative med hensyn til etablering af samarbejde og tilvejebringelse af faciliteter for de ældre.

Studiekreds på dagcenter

Som nævnt har studiekredsene haft afsmittende virkning på aktiviteter i kommunens dagcentre, men spørgsmålet er, om det er muligt at starte en ren studiekredsaktivitet i dagcenterregi, hvis det drejer sig om § 74 centre. Her er de ældre jo fysisk og ofte også psykisk svagere end de ældre, der melder sig til aftenskolen.

På et af kommunens dagcentre har beskæftigelsesvejleder Anna Agergaard etableret en studiekreds, og hun mener, at det er muligt at bruge de samme grundlæggende principper her, som i aftenskolen – selvfølgelig med visse tillempninger.

Opsøgende arbejde

For det første kræves en større opsøgende virksomhed fra underviserens side. De ældre på centret kan ikke forventes at melde sig, blot fordi der annonceres med, at der skal startes en studiekreds. Der må ske en personlig henvendelse til de ældre selv.

O.: – Den første uge gik jeg rundt og snakkede med de ældre, der sad lidt passive hen. Jeg spurgte, om de ikke kunne tænke sig at være med. Jeg kaldte det ikke en studiekreds, men sagde, at vi kunne gå sammen og snakke om nogle ting. I løbet af de første fjorten dage fik jeg samlet et hold sammen, og så startede jeg. De vidste ikke, hvad de havde lyst til, og der gik utrolig lang tid, før de blev kritiske overfor det, jeg kom med. I begyndelsen sagde de bare: Du ved bedst. Men efterhånden kom det også frem, hvad de ville, og de begyndte at kritisere noget af det, jeg kom med. Det gjorde vi meget ud af at snakke om, at kritik var noget godt.

Indholdet

Når det gælder indholdet af arbejdet, må underviseren også i begyndelsenvære initiativtager – og det er vigtigt, at man kommer i gang med nogle meget jordnære emner.

O.: – På et af holdene lånte jeg en bog med nogle små stykker i, der hed "Breve fra landet". Dem læste jeg op, og så fik vi os en snak om ganske almindelige ting. Men det var svært at få dem til at sige noget. De ville helst snakke sammen to og to. Nogle af dem blev helt forskrækkede over, at de andre skulle høre, hvad de sagde.

Vi gjorde en del ud af at snakke om, hvad der var sket siden sidst af lokale ting. Jeg brugte også lysbilleder og læste op af artikler, der handlede om Viborg. Og så kunne de også komme med nogle ting. Det var gamle billeder, som jeg ikke kendte, og så kunne de fortælle mig nogle ting om Viborg, som jeg ikke vidste.

En af deltagerne havde tjent på Tjele hovedgård og kom med noget derfra, og en anden var interesseret i landsarkivet. Han kom med breve og kort, som vi så på.

Sådan kom de efterhånden i

gang, og de turde begynde at diskutere med hinanden.

Da deltagerne er fysisk skrøbelige, er det begrænset hvor megen udadvendt aktivitet, der kan igangsættes, men der har f.eks. været tale om studieture til Tjele og til Blicheregnen. Da de fleste bor lige i nærheden af dagcenteret har det også været muligt at henlægge møder til hjemmene.

O.: - Vi kommer kl. 10 og får en kop kaffe, og så kan man fortælle om det i hjemmet, man er særlig glad for. Den, vi besøger, skal selv stå for et eller andet. Det kan være at høre noget musik eller læse noget op. Han eller hun kan også bede en af de andre om at læse. Det er den forpligtelse, værten har.

Dette arrangement har givet en virkelig gruppefølelse. Man er blevet bevidst om, at man har en fortid fælles. Det har også betydet, at man er begyndt at ringe sammen - besøg er der ikke så meget tale om, for de er jo fysisk svage. Men de interresserer sig for hinanden, og hvis nogen ikke er kommet, bliver man enig om, hvem der skal forhøre sig om, hvad årsagen er.

På den måde skabes langsomt en oplevelse af samhørighed og fællesskab, som også gør, at initiativ mere overgår til gruppens medlemmer. Men stadig må underviseren i disse sammenhænge være mere aktivt strukturerende på arbejdet. Grupperne kan næppe fungere, hvis der bliver mere end 10 ialt og de emner, der tages op, kan heller ikke være så omfattende som i de "almindelige" studiekredse. Men med disse forbehold og tillempninger kan de grundlæggende principper godt anvendes også overfor denne gruppe af ældre.

Frigørende undervisning

Nyere pædagogik

Det er let at knytte den pædagogik, der praktiseres i studiekredsene, til den generelle pædagogiske udvikling i voksenundervisningen herhjemme, som den har vist sig gennem de sidste 10-15 år.

Deltagerstyret undervisning, projektorganiseret undervisning, erfaringspædagogik og problemorientering er udtryk, som signalerer en voksenundervisning, der ikke tager udgangspunkt i faglige discipliner, og som ikke baserer sig på lærerstyring af forløbet. Denne undervisningsform har i en eller anden udformning fundet vej til de fleste ungdoms- og voksenuddannelser, og den har klare lighedspunkter med Viborggruppernes arbejdsmåde.

Derfor er der ingen tvivl om, at den, der ønsker at starte en studiekredsvirksomhed for ældre, kan hente mange gode råd og erfaringer i de skrifter, der har behandlet disse undervisningsformer.

Man kan hente oplysninger om lærerrollens særlige karakter, om de forskellige faser i et projektarbejde, om vigtigheden af at give sig god tid i den grundlæggende problemafklaring, inden man giver sig i kast med opgaverne om de socialpsykologiske problemer, der knytter sig til deltagerstyringen osv. osv.

Der kan også hentes gode råd og informationer i ældrepædagogiske skrifter, for de generelle betingelser for ældre menneskers perception, indlæring, hukommelse mv. gælder naturligvis også, når det drejer sig om studiekredsarbejde. Og måske er det endda vigtigere at være opmærksom på, hvor meget små forandringer i de ydre rammer kan betyde for den ældre, her hvor styringen ikke er så lærercentreret som i traditionel undervisning.

Paolo Freire

Når man ser på den virkning, studiekredsarbejdet har haft på deltagerne, er det imidlertid pædagogisk praksis under helt andre himmelstrøg, som først og fremmest indbyder til sammenligning, nemlig den frigørende undervisning, som Paolo Freire udviklede i Sydamerika.

Hans opgave var at lære de analfabetiske bønder og slumbeboere i Brasilien at læse og skrive. Den tog han fat på at løse, men virkningen af undervisningen var ikke blot, at de lærte at læse, men også, at de blev mere samfundsmæssigt bevidste, og at de begyndte at reagere politisk aktivt for at forbedre deres vilkår. Det blev magthaverne for meget, og Freire og hans folk måtte forlade landet.

Selv om der selvfølgelig er meget stor forskel på levevilkårene for de brasilianske slumbeboere og ældrebefolkningen i Danmark, er der den lighed, at begge grupper er oversete og berøvet en række handlemuligheder i det samfund, de lever i. De har også manglet advokater, der ville føre deres sag for dem, og de har længe fundet sig i forhold, som ville være oplevet som klart urimelige, hvis det havde drejet sig om andre grupper.

Freires undervisning byggede på en slags anskuelsesbilleder, som

blev udgangspunktet for de ord, der skulle staves og læses. Billederne forestillede den virkelighed, de fattige selv befandt sig i, og ved at sidde sammen og se på billeder af deres egne, fattige omgivelser, fik deltagerne så megen afstand til deres situation, at de kunne begynde at diskutere den og få overblik over den.

Den frigørende virkning af Freires pædagogik var resultatet af, at man tog udgangspunkt i deltagernes egne erfaringer og bevidsthed, og at man synliggjorde dem. Billederne var ikke abstrakte fremstillinger af samfundsforhold, men konkret virkelighed, som alle kunne tale med om. De var tæt på deltagernes individuelle tilværelse, men ikke for tæt på. Derfor kunne de bruges som afsæt for frigørende diskussion og vurdering.

Ikke abstrakt – ikke for tæt på

Det er det samme enkle princip, der ligger til grund for studiekredsenes valg af emner og aktiviteter. Man tager udgangspunkt i de ældres livserfaringer, men de synliggøres gennem de konkrete materialer, der bringes ind i undervisningen, og som man snakker om, gennem de iagttagelser, man gør under ekskursioner og udflugter, og gennem de produkter, man udarbejder. Resultatet er en studiesituation, der ikke er et arbejde med abstrakte samfundsmæssige forhold omkring ældre, og heller ikke en psykologiserende dybdeboring i den enkeltes tilværelse, men en mellemting mellem disse yderpunkter: konkrete personlige erfaringer, der kan generaliseres ud fra.

Det er en balancekunst at praktisere dette, men når det lykkes, er resultatet for deltagerne en voksende erkendelse af de ældre som en befolkningsgruppe med både rettigheder og pligter i det samfund, der omgiver den.

Derved lægges afstand til både affalds- og omsorgsholdningen til ældre, og der udvikles i stedet noget, som kunne betragtes som en genbrugsholdning. Deltagerne oplever, at livet har givet dem erfaringer og indsigt, og at de har kræfter nok til at yde et bidrag til løsning af opgaver f.eks. i lokalsamfundet.

Ser man på studiekredsaktiviteten udefra, er det sidste måske det væsentligste resultat af studiekredsarbejdet. For skal den negative holdning til ældre ændres, nytter det ikke med nok så megen god vilje fra de yngre årgange ud fra en teoretisk viden om aldringen.

Holdninger hos den brede befolkning ændres først, når de ældre selv gennem deres livsførelse og aktiviteter er levende beviser på, at det negative ældrebillede er baseret på fordomme og myter. De ældre, der som i Viborg og andre steder i disse år gennem studiekredsarbejde og lignende aktiviteter tager sagen i egen hånd, er netop sådanne beviser.

Litteratur

Artikler om studiekredsene

Studiekredsarbejdet i Viborg har haft mediernes bevågenhed i adskillige sammenhænge. Der har været omtale i radio, tv og aviser samt en række fagblade. Det vil derfor være uoverkommeligt at anføre alle eller blot en væsentlig del af de ting, der er skrevet om studiekredsene og deres aktiviteter. Her er kun anført nogle enkelte steder, hvor man kan læse om studiekredsene:

HELSE nr. 2, 1981

Ergoterapeuten nr. 14, 1980

Sygeplejersken nr. 43, 1985

Dansk Ungdom og Idræt nr. 28, 1984

Dansk Ungdom og Idræt nr. 36, 1984

Litteratur om ældrepædagogik:

Jørgen Bruun Pedersen:
Ældrepædagogik. Komiteen for Sundhedsoplysning, 1980

De ældre som målgruppe. Gyldendal, 1986

I denne bog beskrives og vurderes den studiekreds-virksomhed, som er foregået og stadig foregår blandt ældre i Viborg. I bogen fremlægges nogle af de overvejelser, som dukker op, når man som udenforstående iagttager prøver at finde frem til, hvad der er karakteristisk ved denne ældrepædagogiske virksomhed.

Bogen vil være velegnet som undervisningsmateriale og planlægningsgrundlag for tilsvarende aktiviteter andre steder i Danmark.

Bogens forfatter, Jørgen Bruun Pedersen, er cand. psych. og lektor ved kommunikationsuddannelsen på Roskilde Universitetscenter. Medlem af Ældrekommissionen 1979-81. Forfatter til bøgerne "De ældre som målgruppe" (Gyldendal 1986) og "Ældrepædagogik" (Komiteen for Sundhedsoplysning 1980).